

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Державний вищий навчальний заклад
«Придніпровська державна академія будівництва та
архітектури»

М.Г.Складановська

Інноваційне навчання: активізація
пізнавальної діяльності студентів.

Навчальний посібник.
(видання друге, доповнене)

Дніпропетровськ
2017

УДК 159.922:378 (075.8)

ББК 88.4:74.58я73

С43

Рекомендовано Вченою Радою Придніпровської державної академії будівництва та архітектури як навчальний посібник.

Рецензенти:

Пушкін В.Ю., професор, директор Інституту гуманітарних проблем Національного гірничого університету.

Пріснякова Л.Н., канд. психол. наук, професор Дніпропетровського гуманітарного університету.

Складановська М.Г.

С43 Інноваційне навчання: активізація пізнавальної діяльності студентів: Навч. посібник. Видання друге, доповнене. – Дніпропетровськ:, 2017. – 108 с.

У посібнику окреслено коло питань щодо вибору активних форм і методів навчання, психологічного забезпечення інноваційного навчання, визначення психологічних чинників ефективності кредитно-модульної організації навчального процесу.

Посібник призначений для студентів, які вивчають нормативну дисципліну «Педагогіка», магістрантів усіх спеціальностей, які вивчають нормативну дисципліну «Педагогіка вищої школи», «Психологія вищої школи» і молодих викладачів.

УДК 159.922:378 (075.8)

ББК 88.4:74.58я73

© М.Г. Складановська, 2017

Зміст

Вступ.....	4
1.Сучасна університетська освіта.....	5
2. Активні методи і форми навчання.....	14
2.1 Класифікація методів навчання.....	14
2.2 Форми організації навчального процесу у вищій школі.....	27
3. Психологічне забезпечення інноваційного навчання.....	42
3.1 Розвиток вищих потреб особистості і мотивація учіння.....	42
3.2 Активізація мислення.....	44
3.3 Ефективність сприйняття.....	47
3.4 Управління увагою і мнемічними процесами.....	50
3.5 Розвиток креативності.....	52
3.6 Вплив стилю педагогічного спілкування на ефективність інноваційного навчання.....	57
3.7 Психогігієна інтелектуальної праці.....	59
4. Дидактична творчість.....	63
5. Психологічні чинники ефективності кредитно-модульної системи організації навчання.....	77
5.1 Адаптація першокурсника.....	78
5.2 Мотивація пізнавальної діяльності і вдосконалення методів навчання.....	80
5.3 Організація самостійної роботи студентів та її контролю.....	84
5.4 Педагогічне спілкування. Психологічне розвантаження студента.....	87
5.5 Прозорість навчального процесу.....	91
Післямова.....	94
Стислий словник термінів.....	95
Додаток.....	99
Література.....	106

Вступ

**Педагогика должна оказаться в силах
сделать и души, и тела
наипрекраснейшими и наилучшими.**

Платон

Основне завдання освіти – розвиток і саморозвиток людини як особистості в процесі її навчання.

Зміст освіти орієнтований на забезпечення самовизначення особистості, створення умов для її самореалізації. Відповідно до закону України "Про вищу освіту", освіта має забезпечувати формування у студентів адекватного рівня сучасної картини світу, загальної професійної культури, інтеграції особистості в систему світової й національної культур, формування громадянина, спрямованого на вдосконалення сучасного суспільства, відтворення кадрового потенціалу. Саме рівень освіченості громадян визначає інтелектуальний та культурний потенціал суспільства, його конструктивні або деструктивні тенденції.

Систему освіти, що існує в світі у більшості країн, у літературі називають "підтримуюче навчання". Основна його мета – розв'язання повсякденних проблем, підтримка існуючого способу життя і діяльності людей.

Але сучасна тенденція розвитку системи освіти, системи навчання орієнтована на майбутнє. Здатність прогнозувати можливі проблеми та їх розв'язання, моделювати ймовірні ситуації та їх розвиток у своїй професійній діяльності, в соціальній сфері й особистісному розвитку – ось основні вимоги до сучасного компетентного фахівця і сучасного типу навчання. Цей тип навчання називають інноваційним, саме на нього покладає надії освіта XXI століття.

1. Сучасна університетська освіта

Зміст терміну "інноваційне навчання"

Порівняння традиційного й інноваційного навчання

Основні характеристики сучасної університетської освіти

Провідні парадигми і концепції освіти

З опорою на матеріал цього розділу, студент має надати порівняльну характеристику традиційному та інноваційному типам навчання, визначити основні напрямки реформування світових освітніх систем, сучасні парадигми і концепції розвитку освіти.

З найбільшими та найважливішими труднощами людське пізнання зустрічається саме в тому розділі науки, який говорить про виховання і навчання.

М.Монтень

Сфера освіти і виховання завжди викликала неабиякий інтерес у суспільстві. Кожна людина вважає себе спеціалістом у цій галузі, незалежно від власного фаху, адже кожен стикається з педагогічними проблемами протягом життя, в період свого навчання, навчання своїх дітей, підвищення власної кваліфікації. Але зміст терміну "освіта" кожен розуміє по-різному.

Освіта – це спеціально організована система зовнішніх умов що створює суспільство для розвитку людини. Але освіта – це не тільки *система навчально-виховних закладів, установ підвищення кваліфікації й перепідготовки кадрів.* Зміст цього терміну також трактується як *процес засвоєння людиною соціокультурного досвіду попередніх поколінь і результат цього процесу.* Результат освіти виражається як у вигляді *набутих знань, умінь, навичок і відносин,* так і *особистісних змін і психологічних новоутворень* людини, що навчається і розвивається в процесі навчання, навчально-виховних відносин, самоосвіти і самовиховання. Огляд навчальної психолого-педагогічної літератури [1-6, 9-16, 18, 19] дозволяє з'ясувати зміст основних базових понять.

Головна мета вищої освіти – становлення студента як особистості, фахівця, громадянина, що має бути готовий до самостійних роздумів, творчих пошуків, колективно-групових форм взаємодії, постійного самовдосконалення.

Цінність особистості, її інтереси – це домінуючі пріоритети сучасної освіти, її організації, змісту, інноваційних пошуків. Ці пошуки призводять не тільки до створення нових форм і методів навчання, але й до змін у стилі мислення, способу діяльності й життя.

У нашому багатогранному світі існують різні традиції, концепції освіти, але не припиняється пошук спільних ідей та освітніх стратегій. Уперше в 1978р. Римський клуб (міжнародна наукова організація) звернув увагу світової наукової спільноти на невідповідність принципів традиційного навчання сучасним вимогам до розвитку особистості в умовах швидкоплинних змін у суспільстві, науці, практиці. Від нового фахівця сучасне суспільство вимагає здатності до адаптації до нових соціальних умов, розвиненого мислення, розвинених здібностей до творчості, співробітництва, взаєморозуміння і толерантності. Саме тоді, у 1978р. вперше науковцями був запропонований термін "інноваційне навчання".

В педагогічній літературі **інноваційним** називають такий підхід, напрямок, стиль навчання, який виявляє прогресивне начало у порівнянні з розповсюдженою існуючою практикою. Цей тип, стиль навчання має відповідати тим запитам, які ставить суспільство перед системою освіти.

Порівнюючи традиційне й інноваційне навчання, треба відмітити, що основними цілями традиційного навчання є засвоєння знань, умінь і навичок дисципліни, а основні функції викладача – інформаційна і контролююча. Метою інноваційного навчання є розвиток особистості й різноманітних форм мислення кожного студента в процесі засвоєння знань даної дисципліни, а основні функції викладача – організаційна та стимулююча. Як наслідок, у традиційному навчанні застосовуються переважно завдання репродуктивного типу, дії за зразком, тоді як в інноваційному навчанні на перший план висуваються творчі, продуктивні завдання. Стиль педагогічного спілкування в традиційному навчанні найчастіше авторитарний. Під час інноваційного навчання педагог запроваджує демократичний стиль управління, що має за мету заохочувати студента до активності, стимулювати самостійну пізнавальну

діяльність студента, розвиток його власних здібностей і вдосконалення властивостей особистості.

Мудрі японці кажуть: "Освіта – це столітня рослина". Це дійсно так, бо система освіти має прогнозувати на майбутнє тенденції розвитку суспільства, науки і, головне, людини як особистості, людини як духовної іпостасі, людини-творця, виду *Homo Sapiens*. Освіта має підготувати мислячих компетентних фахівців, які зможуть розв'язувати ті задачі, які зараз ще не стоять на черзі денній, які зможуть сформулювати ці проблеми, що зараз ледве пробиваються крізь ригідний шар суспільної свідомості.

Інновації – це матеріалізація нового наукового знання, що формує новий спосіб задоволення змінених потреб суспільства або створює нові потреби [13].

Термін "інновація" походить від латинського "innovus", у перекладі – оновлення, вдосконалення.

Новації можуть бути пов'язані з формою фінансування закладів освіти, зі стилями педагогічної діяльності й організації учбово-пізнавальної діяльності студентів, зі змінами навчального плану, навчальних програм, із системою контролю й оцінки рівня освіченості, з методами, формами, технологіями освітнього процесу, його управлінням, зі зміною парадигми освіти, її мети і змісту.

Через деякий час більшість інновацій, що виправдала себе, стають нормою або зникають (на деякий час або зовсім). Хоча іноді ми можемо спостерігати ретровведення в сучасну світову освітню практику, але доповнене, переосмислене, інтегроване в сучасність.

За Н.П.Волковою *інновації освіти* – це цілеспрямований процес часткових змін, що ведуть до модифікації цілей, змісту, методів і форм навчання й виховання або адаптації процесу навчання до нових вимог, що висуваються.

За утвердженням В.В.Новикової, мета інноваційного навчання – розвиток у тих, хто навчається можливостей творчо опанувати новий досвід. Основою такого освоєння є цілеспрямоване формування творчого та критичного мислення, досвіду та інструментарію, навчально-пошукової діяльності,

рольового та імітаційного моделювання, пошуку та визначення власного особистісного сенсу й ціннісних відносин [5].

Особливо інноваційні зміни відчувалися в тенденціях розвитку світової освіти ХХ століття, коли значно зростав ринок освітніх послуг, відбувається оновлення і корекція освітніх програм, висувається вимога забезпечення права на освіту для всіх бажаючих, виявляється підвищена зацікавленість у розвитку індивідуальних здібностей студента, відбувається поглиблення міждержавного співробітництва в сфері освіти.

Міжнародні акти ЮНЕСКО висувають перед глобальною освітою першочергові завдання виховання людей відповідно до принципів демократії, миру, гуманізму, поваги до прав людини, до культурних цінностей і традицій інших народів, охорони довкілля.

Основні напрямки реформування світових освітніх систем (за матеріалами ЮНЕСКО) – це гуманізація освіти, екологізація змісту освіти, орієнтація на безперервність освіти, її розвиваючі функції, загально-планетарний глобалізм.

Університизація вищої освіти – одна з провідних тенденцій як вітчизняної, так і світової освітянської практики. Які ж особливості має *сучасна університетська освіта*?

Ідея університету розкривається в самій назві "Universitas", що в перекладі з латинської означає сукупність. Уже в період зародження університетів у термін "сукупність" вкладали різний зміст:

- Об'єднання різних типів вищих навчальних закладів;
- Основна місія університету – залучення молодої людини до сукупності всіх видів знань;
- Повнота наукового знання, представленого в університеті;
- Змістовний об'єм учбових дисциплін: знання основ гуманітарних і природничих наук, знання про природу, людину, суспільство, серйозна теоретична підготовка в рамках конкретної спеціалізації;
- Двоєдина свобода викладання та навчання як "природна стихія університету".

Із давніх часів університет був джерелом наукових знань, мудрості й просвіти. Його завданнями були не тільки збереження і передача існуючого знання, духовних та культурних цінностей, вищих взірців людської діяльності, але й розвиток інтелекту заради оновлення культури. Саме в університетах завжди зароджувалося нове знання, створювалися наукові теорії й формувалися універсальні світоглядні позиції для розуміння життя, світу, людини. Університет прагнув дати універсальну освіту студентам, які згодом входили в еліту суспільства (вчені, державні та суспільні діячі) [2].

Сучасний університет зберігає всі ці традиції. Особливістю університету є, також, його здатність до самопоповнення з кола своїх студентів – "самопродолжающийся союз" за висловом С.І.Гессена, що символізує потенціал саморозвитку і свободи науки. Незмінною залишається духовна, культурологічна місія сучасного університету.

Академік Дмитро Сергійович Ліхачов писав: "Університет – будь он для хіміков, фізиків, юристів – учит всегда многомерности жизни и творчества, терпимости к непонятному и попытке постигнуть бескрайнее и разнообразное".

У наш час університетська освіта в усьому світі стає полікультурною освітою і характеризується пошуком оптимальної відповідності між усталеними традиціями вищої школи й новаціями, що пов'язані зі входженням в світовий освітній простір. Цей пошук проходить на наших очах, і ми всі є учасниками цього процесу.

Багато з принципів розвитку сучасних університетів органічно ввійшли в повсякденну діяльність українських університетів: багаторівнева система організації освіти, здатність до самопоповнення шляхом підготовки викладачів та вчених, збагачення вищого навчального закладу сучасними інформаційними технологіями, розвиток дистанційної форми навчання, оновлення освітніх стандартів, апробація нових навчальних планів, освітніх технологій.

Інноваційний пошук неможливий без творчої роботи всіх учасників педагогічного процесу: студентів, викладачів, управлінських структур. Відкритість до інновацій і адаптації світового досвіду – важливий критерій

ефективності розвитку сучасного університету. Це наукова і експериментальна робота по створенню, апробації нових освітніх технологій, навчальних планів, систем організації навчання і управління вищим навчальним закладом.

Відповідна модель університетської освіти завжди формувалась на базі домінуючої *парадигми освіти*. Під парадигмою освіти ми розуміємо систему наукових знань, теорій, методів, переконань, уявлень про цінності та роль освіти в суспільстві, способи розвитку людини в процесі навчання. Історія розвитку університетської освіти знає такі типи парадигм як знаннєва, культурологічна, академічна, професійна, педоцентриська, технократична тощо.

Альтернативою технократичній парадигмі освіти є сучасна **гуманістична парадигма освіти**, де людина вважається найвищою цінністю суспільства. Саме тому гуманізація освіти стала провідною тенденцією реформування світових освітніх систем. За думкою В.Шубіна, основною характеристикою сучасної парадигми освіти є зсув акценту зі Знання на Особистість у всіх її проявах: професійному, інтелектуальному, емоційному, моральному, екологічному, громадському тощо.

Гуманізація освіти – це спрямованість процесу навчання на розвиток і саморозвиток особистості, на пріоритет загальнолюдських цінностей, на створення таких форм змісту і методів навчання і виховання, які забезпечують розкриття творчого потенціалу особистості, її індивідуальних пізнавальних якостей і особистісних властивостей.

Наш час – це час поліпарадигмального, поліконцептуального розвитку освіти. Однією з таких концепцій є "освіта протягом усього життя" ("**Lifelong learning**"). Концепція безперервної освіти вважає учіння, пізнавальну діяльність людини за невід'ємну складову її способу життя у будь-якому віці. Кожні п'ять років подвоюється кількість наукової інформації, з'являються нові відкриття, ідеї, оновлюється світосприйняття людини. Отже, неможливо бути висококласним фахівцем у своїй справі, не оновлюючи свої знання, не підтримуючи рівень своїх інтелектуальних можливостей. А можливість

власного самовдосконалення, особистісного зростання і самоактуалізації пов'язана з такими необхідними і достатніми умовами: *бажання вдосконалюватись, віра в себе, безперервний процес учіння і творчості.*

Отже, гуманістичний пріоритет особистості як критерій оцінки всіх інновацій, створення всебічних можливостей її розвитку логічно приводить нас до нової концепції організації освіти – безперервна освіта протягом усього життя.

Все більш актуальними стають **особистісно-орієнтований підхід** до змісту і організації навчального процесу, **компетентнісний підхід** до створення моделі майбутнього фахівця. Особистісно-орієнтований підхід до організації навчального процесу вимагає від викладача пошуку такої форми викладання дисципліни, яка створює у студента внутрішню мотивацію учіння та самовдосконалення, пов'язує зміст навчальної дисципліни з ціннісними орієнтаціями молодшої людини, з її життєвими проблемами, цілями та способами їх досягнення.

Введення нових термінів – компетенції, ключові компетенції, компетентність – пов'язані зі зміною змісту стандартів освіти, парадигми результатів освіти (І.Зімня). Компетентність – це цілісна, соціально-професійна якість, що дозволяє людині успішно виконувати виробничі завдання, взаємодіяти з іншими людьми, адаптуватися в світі. Отже, компетенція виступає як особистісно і соціально інтегрований результат освіти людини. Це сукупність мотиваційно-ціннісних, когнітивних, комунікативних, інформаційних складових: знання, уміння, навички, здатність розв'язувати професійні завдання, соціальні проблеми, відповідальність за результати своєї діяльності, готовність і здатність навчатися самостійно, контролювати свою діяльність, регулювати свій психічний стан тощо. Отже, формування визначених стандартами освіти компетенцій майбутнього фахівця є кінцевим результатом процесу освіти.

Посилення когнітивних, інформаційних, комунікативних і мотиваційних складових у підготовці фахівця не забезпечується традиційним поняттям

професійної кваліфікації і традиційною парадигмою результату навчання (знання-уміння-навички). Компетентнісний підхід до стандартизації освіти висуває на перше місце визначення змісту освітніх, ключових компетенцій, які має набути студент для успішної професійної діяльності та для подальшої освіти. В доповіді міжнародної комісії ЮНЕСКО по освіті для ХХІ століття «Образование: сокрытое сокровище» сформульовано чотири глобальні освітні компетенції: «научиться познавать, научиться делать, научиться жить вместе, научиться жить».

Дж.Равен вважає, що компетентність складається з численних компонентів, які відносяться до когнітивної або емоційної сфери і є складовими ефективної поведінки індивіда. Він називає компетенції мотивованими здатностями.

У державних стандартах вищої освіти в Україні компетенції розглядаються як здатності та вміння розв'язувати визначені проблеми і завдання професійної, соціальної діяльності випускника вищого навчального закладу.

Особистісні зміни та психологічні новоутворення людини, що навчається, нові соціально-професійні компетенції майбутнього фахівця з'являються в процесі навчання тільки тоді, коли навчально-виховний процес відбувається як процес *активної взаємодії* між тим, хто навчає і тим, хто навчається. Отже, знання, навички, вміння, особистісні новоутворення (теоретичне мислення, креативність, творча уява тощо) – це результат власної активності студента. Задача викладача – створювати необхідні умови розвитку особистості студента, організувати і стимулювати його активність в процесі навчання, направляти й контролювати її, надаючи необхідну інформацію і необхідні засоби. Отже, розглядаючи різні методи викладання і форми організації навчальних занять, ми зробимо акцент на активних (інтерактивних) методах, прийомах і засобах, що сприяють стимулюванню активності студентів в учбово-пізнавальній діяльності.

Питання до самоконтролю

1. Сформулюйте зміст поняття "освіта" і головну мету вищої освіти.
2. Охарактеризуйте види інновацій в освіті, основні напрямки реформування світових освітянських систем.
3. Надайте порівняльний аналіз традиційного та інноваційного навчання.
4. Сформулюйте характерні особливості університетської освіти в наш час.
5. Прокоментуйте принципи розвитку сучасних університетів на прикладі діяльності вашого навчального закладу.
6. Надайте характеристику сучасним парадигмам і концепціям вищої освіти.

2. Активні методи і форми навчання

Класифікація методів навчання

Самостійна робота студентів

Активні методи навчання

Контроль якості підготовки

Програмоване навчання

студента

Проблемне навчання

Зв'язок обраних методів навчання і

Інтерактивні методи

комунікативного стилю викладача

Форми організації навчальних занять

З опорою на матеріал цього розділу, студент повинен надати класифікацію методів навчання, характеристику активних методів навчання і провідних форм організації навчального процесу у вищій школі, визначити умови активізації самостійної роботи студентів, вимоги до організації контролю і самоконтролю.

**Немає нічого більш практичного,
ніж добра теорія і методологія.**

Л.Больцман

Методи навчання – це способи взаємодії педагога і студентів, спрямовані на досягнення визначеної мети в процесі переробки учбового матеріалу (Ю.Бабанський). В перекладі з грецької "метод" – це шлях до чогось, тобто спосіб досягнення мети, спосіб набуття знань. Але є й інші означення. Наприклад, Т.Льїна визначає метод навчання як спосіб організації пізнавальної діяльності студентів.

2.1 Класифікація методів навчання

Різними є й ознаки, за якими відбувається класифікація методів навчання. Наведемо найпоширеніші види класифікації.

За **Ю.Бабанським** весь навчально-виховний процес обов'язково включатиме:

- Методи організації і здійснення учбово-пізнавальної діяльності;
- Методи стимулювання і мотивації учбово-пізнавальної діяльності;
- Методи контролю і самоконтролю ефективності учбово-пізнавальної діяльності (контрольні, самостійні роботи, тестові завдання, заліки, екзамени, захист проектів, творчих завдань, робота з навчальною комп'ютерною програмою тощо);

Якщо ознакою класифікації є джерело передачі і засвоєння знань, методи навчання можна поділити на:

- Словесні (до них можна віднести розповідь, бесіду, дискусію, роботу з текстом);
- Практичні – це вправи, лабораторні експерименти, тренування;
- Наочні – це показ, ілюстрування тощо.

Коли за ознаку беруть спосіб організації учбової діяльності, наводять таку групу методів:

- Методи набуття знань;
- Методи формування вмінь і навичок;
- Методи перевірки й контролю знань, умінь, навичок.

За В.Харламовим класифікація методів навчання відповідатиме основним етапам організації навчального процесу:

- Методи викладання й активізації пізнавальної діяльності студентів;
- Методи закріплення вивченого;
- Методи самостійної роботи;
- Методи вироблення вмінь, навичок;
- Методи перевірки й оцінки досягнень.

Як зазначено вище, нас особливо цікавлять активні методи навчання, способи активізації пізнавальної діяльності студентів та її стимулювання. Саме тому бажано детальніше розглянути **класифікацію методів за характером і ступенем самостійності діяльності студентів. І.Лернер та М.Скаткін** виділяють п'ять основних методів навчання:

•**Пояснювально-ілюстративний.** Цей метод здійснюється в формі лекцій, розповідей, бесід, демонстрацій, екскурсій тощо. Результатом діяльності студента в цьому випадку можуть бути *"знання-знайомства"*.

•**Репродуктивний метод.** Відбувається в процесі відтворення знань під час розв'язування задач, відповіді на питання тощо. Результатом є *"знання-копії"*.

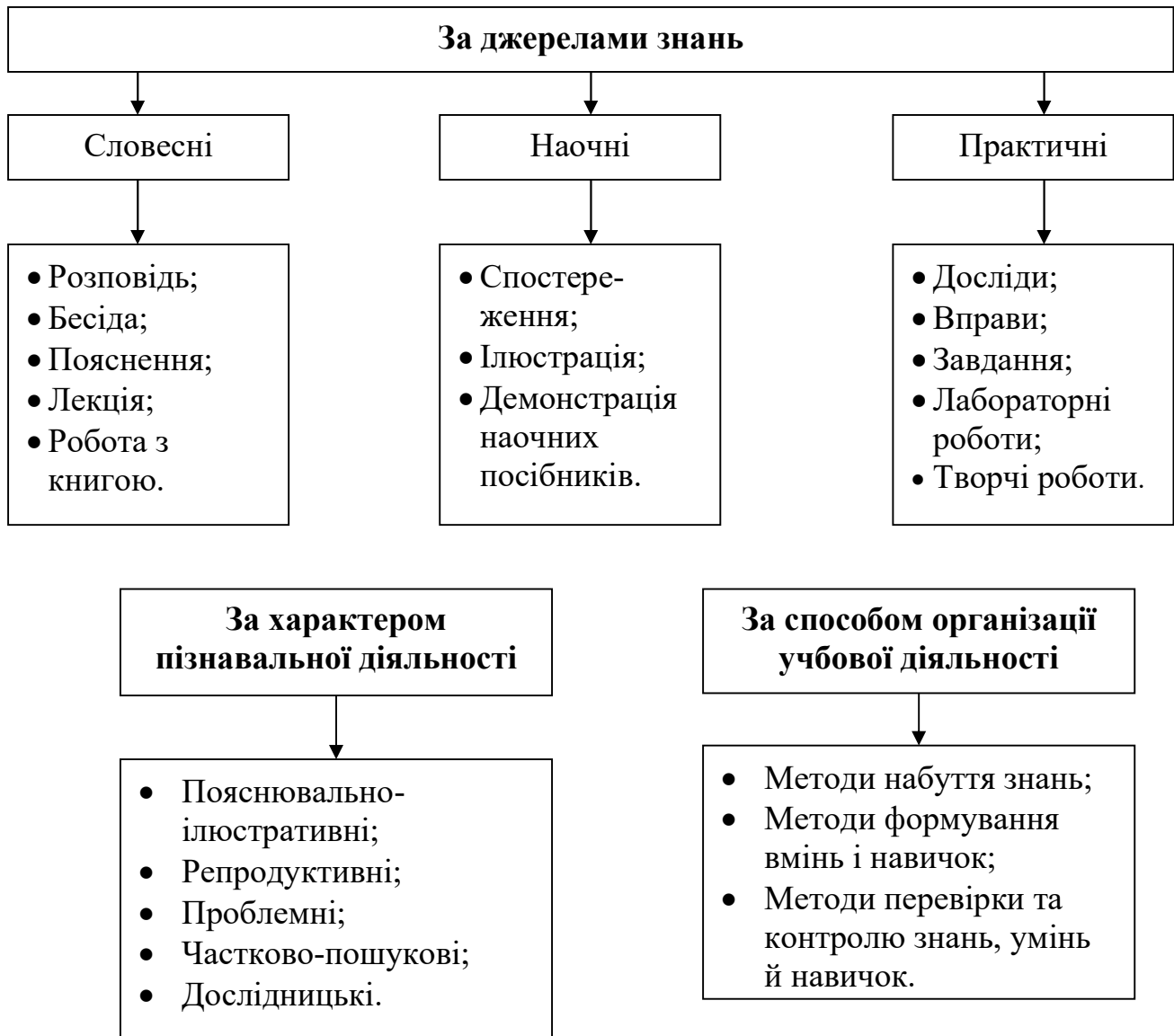
•**Проблемне викладання.** Найчастіше застосовується на лекції, коли викладач ставить проблему (задачу), даючи поштовх інтелектуальній діяльності слухача. Розв'язуючи задачу, педагог наводить різні підходи і точки зору з доведенням і обґрунтуванням висновків. Участь слухачів у процесі наукового пошуку робить лекцію цікавою та ефективною.

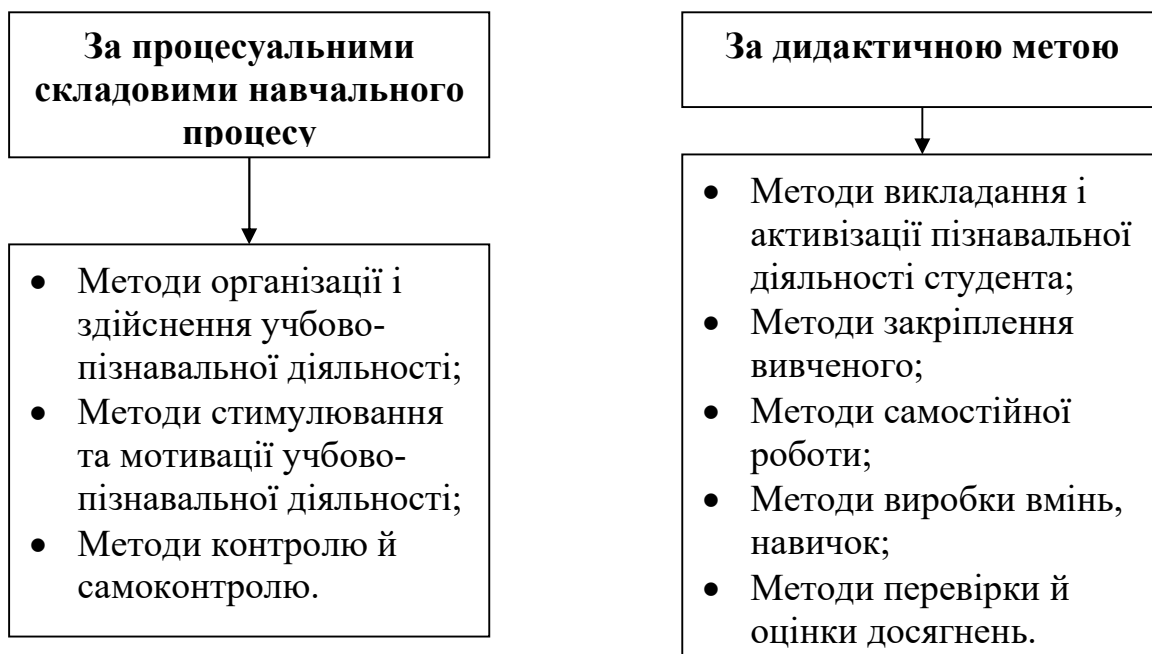
•**Частково-пошуковий або евристичний метод.** В цьому випадку пошук розв'язання поставленої задачі (виходу з проблемної ситуації) відбувається за участю студентів у формі евристичної бесіди. У найкращому випадку, слухачі самостійно формулюють саму задачу. В результаті продуктивного мислення формуються *"знання-вміння"* або (в найкращому варіанті) *"знання-трансформації"*, як елементи творчого мислення студентів, їх вміння застосовувати набуті знання в нових умовах, у новій ситуації.

•**Дослідницький метод.** Якщо в попередньому методі творчий пошук відбувається за допомогою викладача, який спрямовує хід бесіди або дискусії, то дослідницький метод передбачає повністю самостійну роботу студентів з літературою, лабораторними установками, творчі доробки. Але передує цим пошукам аналіз задачі, проблеми, інструктаж, що відбувається разом з викладачем або під його керівництвом, при його консультуванні на протязі всього виконання роботи. Звичайно, цей метод забезпечує найбільш самостійну творчу роботу студентів і формує *"знання-трансформації"*. Може застосовуватися в науковій роботі студентів або в формі творчих завдань для обдарованих студентів при вивченні будь-якої дисципліни.

Класифікація методів навчання.

Активні методи навчання. У сучасній літературі до активних методів навчання найчастіше відносять три основні групи методів:

- **Методи програмованого навчання;**
- **Методи проблемного навчання;**
- **Методи інтерактивного (комунікативного) навчання.**

Програмоване навчання передбачає використання навчальної комп'ютерної програми (або спеціального посібника), яка складається з декількох модулів. Кожен з них включає в себе учбовий матеріал (завершену за змістом частину), методичні вказівки й питання для контролю (самоконтролю). Обираючи відповіді із зазначених в програмі, студент одержує оцінку своїх знань і рекомендації переходити до наступного модулю при задовільному рівні засвоєння або повернутися до повторення цього самого модуля при незадовільній відповіді. Більш складні програми можуть мати можливості аналізу помилок або вивчення модуля в різних варіантах. Перевагою цього навчання є самостійна робота студента, індивідуальний темп засвоєння, використання комп'ютерних програм не тільки у навчальній аудиторії, але й в домашніх умовах (наприклад, при дистанційному навчанні). Хочу одразу попередити молодих викладачів: ні в якому випадку при будь-якому виді або стилі навчання комп'ютерні програми не можуть повноцінно замінити викладача, виключити необхідність спілкування з професіоналом-педагогом.

Інноваційне навчання – це, перш за все, **проблемне навчання**, яке включає в себе вищезазначені методи: *проблемне викладання, частково-пошуковий і дослідницький*. Проблемне навчання є одним з найбільш перспективних напрямів в розвитку творчих здібностей студента. Найкращі вчителі Давньої Греції, епох Відродження, Просвітництва впроваджували елементи проблемного навчання в формі евристичних бесід Сократа, діалогів Галілея, Руссо.

Зміст проблемного навчання – це навчання розв’язуванню нестандартних навчально-наукових задач нестандартними методами, в процесі якого студенти засвоюють нові знання, формують нові вміння, навички і, головне, - формують своє професійне мислення. Професійне мислення майбутнього фахівця повинне включати такі здатності, як можливість самостійно побачити проблему, сформулювати її, зібрати інформацію щодо цієї проблеми, висунути нові гіпотези, способи їх перевірки, сформулювати висновки й практичні рекомендації до застосування отриманих результатів.

Розв’язування проблеми потребує розвитку творчого продуктивного мислення, бо репродуктивні відтворюючі способи в проблемній ситуації неефективні. Ось чому проблемне навчання це *розвиваюче навчання*. Але найголовніше в цих методах навчання – сам процес пошуку оптимальних рішень і розвиток психологічних, особистісних новоутворень, які студент формує в цьому процесі (розвиток теоретичного, критичного, проблемного, творчого мислення, креативності, інтелектуальної ініціативи).

Педагог може виявити проблемну ситуацію при наявності суперечностей між шкільними знаннями студента і новими фактами, при відсутності теоретичної бази для розв’язання або осмислення ситуації, при наявності великої кількості концепцій, що по-різному трактують факти. Ще С.Л.Рубінштейн відмічав, що початковим моментом розумового процесу є проблемна ситуація. Мислити людина починає, коли в неї з’являється потреба щось зрозуміти. Цією проблемною ситуацією визначається залучення

особистості до розумового процесу, який завжди спрямований на вирішення якогось завдання.

Основа інтерактивних (комунікативних) методів – це групова взаємодія, внутрішньо пов'язана зі змістом навчання. Це такі методи як **евристична бесіда, дискусія, ділова гра, круглий стіл, "мозкова атака", ситуаційне навчання (case-study), обговорення практичних наукових робіт, тренінги тощо.**

Діалогічно-дискусійні методи характеризується рівністю сторін – суб'єктів навчально-виховного процесу, взаємним впливом, розвитком емпатії, активізацією мислення учасників дискусії.

Н.П.Волкова відмічає, що педагог має володіти певною сукупністю методичних прийомів для проведення дискусії: мати певний запас знань, які можна додатково ставити на обговорення, щоб не давати дискусії згаснути; намагатись за допомогою запитань і певної емоційної поведінки забезпечити всебічний аналіз проблеми; не допускати переходу дискусії на другорядні проблеми або перетворення дискусії на діалог кількох найбільш активних студентів або окремих студентів і педагога, забезпечити широку й активну участь у ній усіх студентів групи; не випускати з поля зору хибні судження студентів щодо предмета дискусії; порівнювати різні погляди та залучати студентів до їх усебічного аналізу.

Діалогічно-дискусійні методи допомагають збагаченню традиційної лекції, активізуючи пізнавальну діяльність студентів. Для цього варто використовувати такі різновиди лекцій: лекція-бесіда (діалог), лекція-дискусія, проблемна лекція, лекція-аналіз конкретної ситуації, лекція-консультація.

Найбільш характерною формою інтерактивного спілкування в навчальному процесі, безперечно, є **ділова, рольова, ситуаційно-рольова, інтерактивна гра.** В процесі гри моделюються реальні професійні ситуації, в яких студент сам обирає тактику своєї поведінки, спираючись на одержану науково-практичну базу. Відбувається обмін думками, діалог, обговорення

пропозицій – отже, отримання нових знань в процесі активної пізнавальної діяльності, спілкування, самовиховання.

Під час **ділової гри** відбувається розв'язання професійно-орієнтованих ситуацій, забезпечується колегіальність прийняття рішень при заздалегідь визначеному складі груп, розподілі ролей, ознайомленні зі сценарієм і системою оцінювання.

Рольова гра відрізняється тим, що учасники не обговорюють ситуацію, а розігрують її. Студент може добровільно обирати собі відповідну роль учасника або активного глядача.

Ситуаційно-рольові ігри проводяться, як правило, без попередньої підготовки. **Інтерактивна гра** подібна до рольової, але в цьому випадку немає гравців і спостерігачів – всі студенти стають учасниками гри. Ситуація може бути проблемною, але не обов'язково нагадувати життєву.

Термін "інтерактивна гра" нечасто зустрічається в літературі, можливо тому, що взаємодія ("інтерактивний" – заснований на взаємодії) є елементом майже кожного з активних методів навчання. В методичній літературі рольова гра визначається як спонтанна поведінка учасників, їх реакція на поведінку інших людей, що приймають участь в гіпотетичній ситуації.

Переваги зазначених методів:

- Отримання досвіду ведення дискусії, аналізу і самоаналізу, вербальне формулювання та обґрунтування власних думок;
- Активізація мислення студентів;
- Отримання навичок вербальної комунікації, колективної взаємодії;
- Набуття досвіду самостійного прийняття рішень;
- Засвоєння інформації через переживання;
- Формування уявлення про майбутню професійну діяльність.

Недоліки:

- Ділові ігри потребують багато часу для підготовки;
- Необхідна умова – висока професійна майстерність викладача;
- Існує ризик виникнення конфліктних ситуацій;

- Іноді недостатній рівень розвитку рефлексії студента, його пасивність спричиняє низький інформативний рівень засвоєння нових знань під час ділової гри.

Метод проектів передбачає розробку обраної теми, підготовку творчої, науково-дослідної роботи групою студентів з подальшими її презентацією та обговоренням. Сумісна робота над проектом передбачає опанування навичок колективної творчості, організації роботи в команді а також можливості різнобічного висвітлення проблеми та різнопланових пропозицій для її розв'язання. Вибір теми відбувається з урахуванням власних уподобань, що дає можливість реалізувати свої нахили та виявити творчі здібності студентів.

Круглий стіл – дискусійна форма організації занять, яка передбачає рівність усіх членів дискусії (саме тому – "круглий" стіл). Учасниками дискусії можуть бути поруч зі студентами фахівці в тій чи іншій галузі науки, виробництва (в залежності від проблеми, що обговорюється, та підготовленості аудиторії).

Завдання викладача – заздалегідь запропонувати тему обговорення, питання, що зацікавлять студентів, організувати самостійну роботу з підготовки до круглого столу, мотивувати участь в обговоренні якнайбільшої частини групи. Від ведучого круглого столу цей метод вимагає миттєвої реакції на виклики, пропозиції, вміння привернути увагу слухачів або надати релаксаційну паузу, почуття гумору й емпатії. Заздалегідь заготовлені цікаві факти можуть допомогти викладачу перейти від одного питання до іншого, заповнити паузу. Але висловлення своїх думок не є обов'язковим для викладача. Його завдання – активізувати процес обговорення, а не говорити самому. *Головна мета цього заняття:*

- Набуття нових знань в процесі обміну думками, їх аргументації і обговорення;
- Набуття навичок вербального спілкування, наукової дискусії;
- Набуття вміння виражати свої думки лаконічно, доступно, переконливо.

Мозкова атака – це креативний метод навчання, який відрізняється від всіх інших такими особливостями:

- Аудиторія ділиться на групи генерації ідей, аналізу проблемної ситуації і оцінки ідей (іноді – генерації контрідей);
- На початку заняття рекомендується "інтелектуальна гімнастика", вправи аутогенного тренування, потім описується проблемна задача, нагадуються правила обговорення;
- Найперше завдання цього методу – вивільнити мислення студентів від інерції, стереотипів, включити асоціативне мислення, творче мислення й уяву;
- Виконання цієї умови дає можливість продукувати велику кількість ідей, які можуть, на перший погляд, здаватися парадоксальними або, навіть, смішними;
- Головне правило – не критикувати жодної пропозиції; атмосфера заняття – невимушена, доброзичлива;
- Обговорення ідей відбувається по закінченню етапу генерації ідей, тема обговорення: що заважає реалізації наданої пропозиції, які моменти автор не врахував;
- Відбираються ті пропозиції, що пройшли критичне оцінювання і не були відкинуті;
- Гумор допомагає розкриттю креативності, оптимізм і впевненість примножують інтелектуальні можливості учасників;
- Наприкінці заняття викладач доповідає результати й обговорює зі студентами найкращі пропозиції.

Метод ситуаційного навчання (case-study) передбачає деякі суттєві особливості. Викладач пропонує студентам опис реальної життєвої ситуації, яка містить практичну проблему. Для її осмислення і розв'язання потрібні засвоєнні знання, власні висновки й пропозиції студента. При цьому сама проблема не має однозначних рішень і стимулює дивергентне мислення студента, тобто є засобом розвитку креативності. Ситуаційне навчання виховує

здатність приймати рішення на основі зіставлення переваг і недоліків різних ситуацій, стимулює пошук нової інформації, системне осмислення ситуації, готовність адаптуватися до нових умов, трансформувати отримані знання. Як усі інтерактивні методи, **case-метод** розвиває комунікативні здібності, вміння слухати й розуміти співрозмовника, висловлювати й аргументувати свої думки, здатність до колективної взаємодії.

Недоліком цього методу є необхідність тривалої підготовки викладача для створення "кейсів". Цей метод буде ефективним лише при певній підготовленості студентів, наявності у них навичок самостійної роботи. Метод ситуаційного навчання є спорідненим з діловою грою, і тому вони можуть поєднуватися в процесі навчання.

Наявність проблеми, що потребує вирішення, - спільний компонент цього методу і проблемного навчання. Проблема виявляє суперечності між назрілою необхідністю у певних діях і недостатніми умовами її реалізації. В самому кейсі ця проблема може бути замаскованою у багатоплановому сюжеті.

Отже, *кейс* – це вміло викладена історія, яка описує реальну (часто драматичну) ситуацію, що вимагає прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Краще, якщо ситуація стосується недавніх подій або містить інформацію про реальну компанію, реальне підприємство.

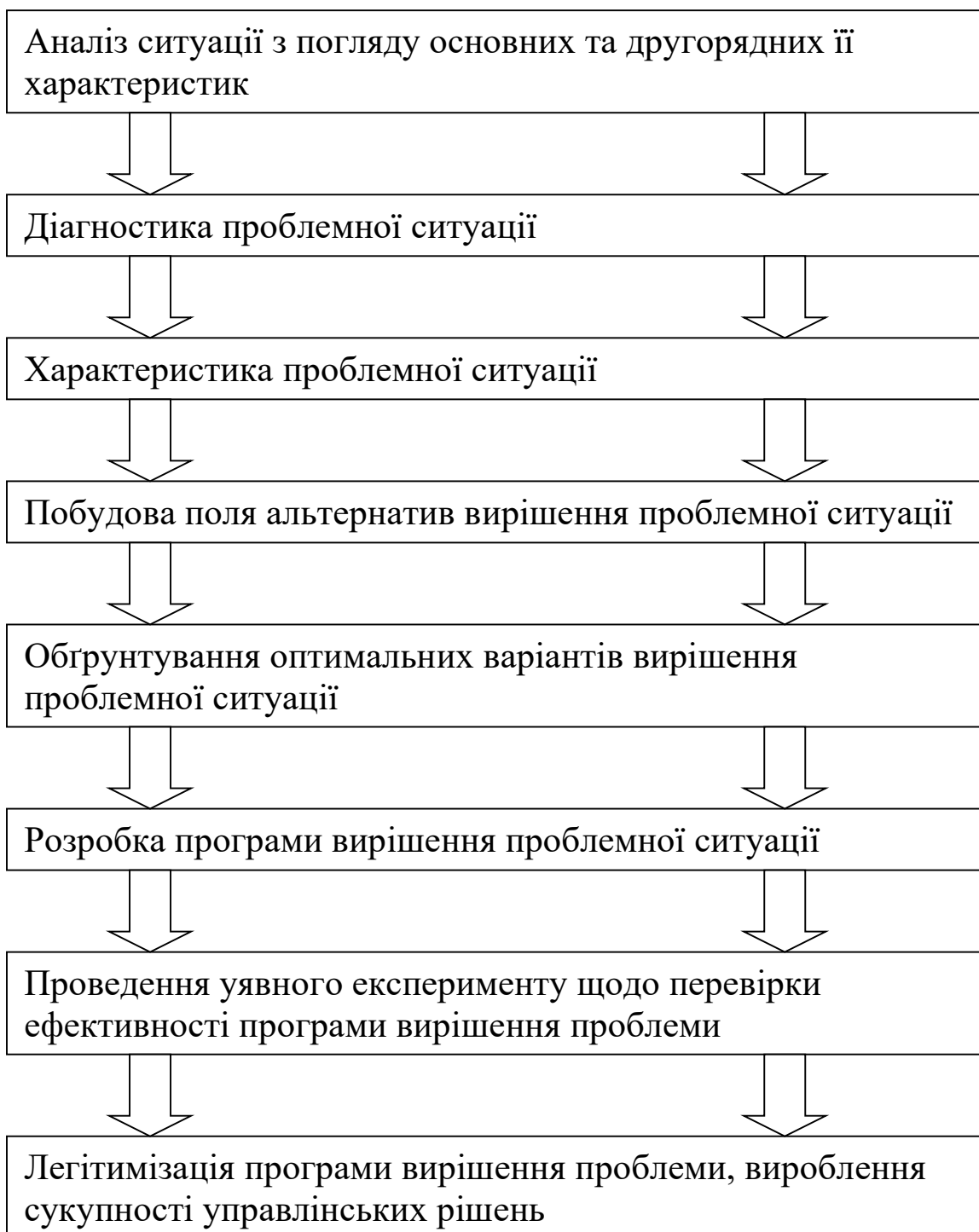
Отже, кейс-метод дає студентам досвід інтеграції знань у процесі прийняття рішень. Як вважають фахівці, більшість людей приймає протягом доби до 1000 різних рішень (тривіальних або важливих), отже цей метод має як навчальне, так і виховне значення. "Because wisdom can't be told" – говорять англійці ("Мудрость не передать словами").

Особливо корисними ситуаційні вправи бувають тоді, коли однією зі складових проблеми виступає поведінка людей.

Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні, центр інновацій та розвитку пропонує таку схему технології навчання за допомогою ситуаційної методики.

**Технологія навчання за допомогою ситуаційної методики
(змістовний аспект).**

Отже, викладач сам обирає метод навчання, форму організації заняття відповідно до рівня аудиторії, власних професійних можливостей, наданого часу.

Традиційне навчання передбачає передачу інформації від викладача студентам з використанням пояснювально-ілюстративного та репродуктивного методів навчання. Недоліки цього виду навчання відомі: середній темп подачі та засвоєння інформації, акцент на мнемічних процесах (основний об'єм інформації запам'ятовується), отримання готових знань і, як наслідок, зменшення самостійної роботи студентів, недостатній розвиток мислення. Отже, здатність самостійно розв'язувати професійні задачі, самостійно знаходити необхідну інформацію не є результатом цього типу навчання. Але не можна стверджувати, що цей тип навчання не має місця у вищій школі. Він використовується найчастіше в умовах дефіциту часу для занять, для лекції-огляду великого обсягу джерел або концепцій, інструктажу тощо.

Деякі недоліки цього типу навчання можна мінімізувати, професійно використовуючи чітке планування змісту, психологічні прийоми активізації уваги слухачів, моделювання заняття з урахуванням логічного осмислення змісту, можливостей виникнення питань, організації контролю засвоєння тощо.

Отже, немає потреби протиставляти й поділяти методи на активні й пасивні. Мова йде про ступінь активності студента при впровадженні того чи іншого методу.

2.2 Форми організації навчального процесу в вищій школі

Форми організації навчання грають інтегруючу роль у навчальному процесі: вони включають цілі, зміст, методи, засоби навчання, способи взаємодії викладача і студентів. Вибір цієї чи іншої форми процесу навчання спричиняє й вибір комунікативного стилю викладача, взаємовідносин "викладач-студент". Активні (інтерактивні) форми й методи інноваційного навчання вимагають від педагога відкритості, доступності, демократичності, установки на пізнання інтересів студента і його індивідуально-психологічних особливостей, підтримку його ініціатив, творчого піднесення, емоційності.

Наведемо класифікацію форм організації навчання за особливістю комунікативної взаємодії "викладач-студент".

Провідні форми організації навчання у вищій школі – це різні види лекцій, семінарів і практичних занять, самостійної роботи і контролюючі заходи.

Лекція у вищій школі була і залишається головною ланкою дидактичного циклу навчання. Ця форма має свій початок ще у Давній Греції. Слово "лекція" утворилося від латинського "lectio", що перекладається як "читання". У ХІХ ст. лекція розглядалась як підготовка студентів до самостійної роботи з літературою. Д.Писарєв говорив, що самостійна робота має виключно велике значення у навчанні, але емоційний, особистісний вплив лектора в процесі педагогічного спілкування важко переоцінити.

В наш час існують як прибічники лекційного викладання учбового матеріалу, так і супротивники. Супротивники вважають, що лекція – це форма пасивного сприйняття інформації, що найчастіше розвиває у студентів тільки мнемічні процеси і знижує мотивацію до самостійного мислення, що лекції потрібні тільки тоді, коли немає або обмаль навчальної літератури.

Більшість студентів зауважує, що на лекції вони встигають тільки записувати, але не встигають осмислити учбовий матеріал. І вони мають рацію. Звичайно, всі ці зауваження мають відношення до традиційної форми лекції – інформаційної.

Сучасна модель навчання залишає лекцію провідною формою організації навчального процесу у вищій школі, але пропонує її інноваційні різновиди, застосування активних методів та засобів навчання, що дозволяє мінімізувати зазначені вище недоліки:

- Проблемна лекція;
- Лекція-візуалізація;
- Бінарна лекція;
- Лекція-конференція або прес-конференція;
- Лекція із заздалегідь запланованими помилками тощо.

Зазначимо основні переваги лекції:

- Лекція – стислий і економний спосіб отримання інформації, особливо коли бракує часу на викладання навчальної дисципліни. Він незамінний при відсутності або недостатній кількості підручників або коли нові наукові концепції ще не знайшли свого відображення в учбовій літературі.

- Інноваційна лекція активізує перцептивні процеси, мислення, увагу.

- Лекція систематизує знання слухачів, мотивує їх пізнавальну діяльність і систематичну роботу на протязі семестру.

- Інноваційна лекція демонструє творчу лабораторію викладача, мотивує творче співробітництво студентів і педагога, самостійну розумову діяльність студента.

- Емоційний стиль викладача в гармонії з науковою фундаментальністю допомагає сформувати світосприйняття студента на новому рівні.

К.А.Тімірязєв, визнаний вчений, педагог, лектор вважав, що в лекції повинні поєднуватися можливості розв'язку важливих наукових проблем з пристрасністю захоплення ідеями, які ти відстоюєш. Кожний з нас може згадати зі свого студентського досвіду (далекого чи не дуже) тих лекторів, що вразили нас своєю майстерністю, логікою викладання, ерудицією, індивідуальним стилем спілкування, небайдужістю.

Практичні заняття теж мають різні форми: лабораторні роботи, семінари, практикуми. Їх мета – застосування набутих знань на практиці, набуття професійних вмінь та навичок, закріплення, поглиблення знань, отриманих на лекції, обговорення результатів самостійної роботи студентів.

Методика проведення практичних занять теж різноманітна: розв'язання задач, тренувальні вправи, відповіді викладача на питання студентів, дискусії, заслуховування й обговорення рефератів, експерименти тощо. Можна включати в заняття тренінгові вправи, розв'язання ситуаційних задач, елементи самостійної роботи, творчого пошуку, ділової гри.

Вибір форми заняття, засобів навчання, завдань залежить від рівня підготовки студентів, їх інтересів, професійної підготовки викладача, технічних можливостей, специфіки змісту теми, часу, що відведено на вивчення теми. Звичайно, вагому частину практичних занять займає повторення, необхідне для вироблення вмінь, навичок. Але це не повинно бути одноманітне повторення, наприклад, певного класу задач. Одноманітність знижує мотиваційну установку, ефективність його сприйняття, уваги, мислення. Активні форми навчання пропонують подивитися на наступну задачу під іншим кутом, запропонувати студентам скласти алгоритм розв'язання певного класу задач, відповісти на питання "За якими ознаками можна віднести задачу або рівняння до того чи іншого типу задач (рівнянь)?" . Якщо студент сформулює думку в процесі пізнання протягом заняття, це викликає як відчуття впевненості у своїх можливостях, так і позитивні емоції від своєї діяльності.

Семинар. Слово "семинар" походить від латинського "seminarium" – "посів" і проростання знань. Давньогрецькі філософи-викладачі проводили семінари у вигляді дискусій, заслуховування думок учнів з коментарями викладача, відповідей на питання вчителів. В Західній Європі дані про семінарські заняття ми зустрічаємо вже у XVIIст. В університетах семінарські заняття найчастіше мали характер авторської школи одного з вчених практичного напрямку з вивчення методологій дослідження.

В сучасній вищій школі семінари мають за мету поглиблене вивчення навчальної дисципліни, закріплення знань, їх контроль, практичне застосування набутих знань для розв'язування професійних та особистісних проблем, розвиток професійного мислення, вміння вербально виражати свої думки й аргументовано доводити свої висновки. Викладач обов'язково планує педагогічне спілкування протягом семінару, використовуючи мотиваційні, заохочуючі фактори, особистісно-орієнтований підхід.

Типи семінарів.

Просемінар є дуже важливим на початку вивчення дисципліни, особливо на перших курсах. Саме на просемінарі викладач має ознайомити студентів з

методикою самостійної роботи, роботи з літературою, методикою написання рефератів, анотацій тощо.

Власне семінар для студентів II – IV курсів може призначатися для поглибленого вивчення окремих тем (особливо важливих або складних для самостійного опанування).

Спецсемінари для студентів IV – V курсів призначено для формування у студентів дослідницького характеру пізнавальної діяльності, розробки окремих наукових проблем під керівництвом фахівця, професіонала в даній галузі. Велику роль має орієнтація студентів на колективну творчість в процесі заняття.

В процесі семінарських занять можуть бути використані:

- Розгорнута бесіда із заздалегідь наданим планом;
- Невеликі доповіді студентами з наступним обговоренням усіма слухачами;
- Дискусія за темою, сформульованою викладачем.

Серед інтерактивних форм і методів ми пропонуємо включати в семінарські заняття елементи ділової гри, case-метод, "круглий стіл", "мозкову атаку".

На початку вивчення теми можна використовувати на семінарі колективну самостійну роботу студентів по збиранню інформації з нової теми, класифікації її по розділах і підрозділах (*вступний семінар*).

Оглядовий семінар за темою включає відповіді студентів за планом: зміст теми, головні структурні складові теми, об'єкт (предмет) вивчення, базові поняття і терміни, порівняльний аналіз викладення даної теми в різних літературних джерелах, обговорення питань студентів, що виникли протягом підготовки.

Семінар з груповою роботою передбачає заздалегідь сформовані групи, які готують і презентують свій проект або певну частину проблеми в цілому.

Семінари-дискусії – діалогічне спілкування учасників, яке може відбуватися формі "круглого столу", "мозкової атаки", ділової гри. Ці форми

мають бути добре підготовлені. Передумовою їх успішності є ефективна самостійна робота студентів, набуті знання, бажання виразити свою думку, вміння її аргументувати і відстоювати – а, отже, певний словарний запас і навички вербального спілкування. Особливо важливим в цьому випадку є вміння слухати опонента, відокремлювати провідні ідеї, на яких базується точка зору опонента, та емоційні висловлювання, які можуть змінитися при толерантній поведінці учасників дискусії.

Лабораторні роботи мають велике значення в сучасній підготовці інженера. Під час цих занять студент набуває навичок дослідницької роботи, проведення експерименту, роботи з обладнанням, сумісної групової діяльності.

Лабораторні роботи можуть мати *навчальний* характер або *дослідницький*. В першому випадку студент має бути забезпечений довідковою літературою, методичними посібниками, рекомендаціями до виконання лабораторної роботи. Завдання викладача – стимулювати самостійну підготовку до виконання роботи, актуалізувати необхідний теоретичний матеріал під час заняття, надати план виконання роботи і форму та термін звітності. Допомога викладача під час самостійного виконання роботи може надаватися за проханням студента або в тих випадках, коли нестабільно працює обладнання, або студент не може подолати ускладнення в роботі, витрачає багато часу на з'ясування причин помилок і не встигає закінчити роботу до кінця заняття. Якщо викладач вимагає вербального захисту лабораторної роботи, треба також на першому занятті виголосити критерії оцінювання кожної роботи та виставлення підсумкових модульних оцінок.

При виконанні дослідницької лабораторної роботи необхідною умовою є самостійна робота студента над теоретичним матеріалом, що відноситься до даної теми (лекції, підручники, посібники, наукова періодика), а потім – формулювання гіпотез дослідження, які може підтвердити або спростувати даний експеримент. Формулювання гіпотез може відбуватися як під час самостійної роботи студента (при достатньому рівні його підготовки), так і в процесі колективної (групової) роботи під керівництвом викладача (опанування

навичок колективного творчого процесу). Цікавою може бути форма "мозкової атаки".

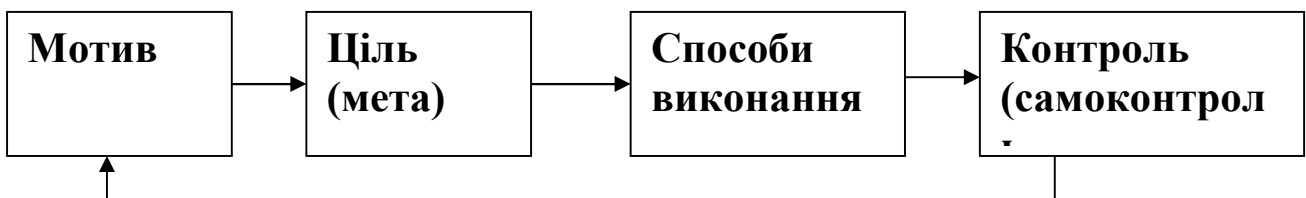
Самостійна робота студентів дедалі стає найвагомішою частиною навчального процесу. В інноваційній освіті самостійна робота розглядається як форма організації пізнавальної діяльності студентів під контролем викладача (керована) або за завданням викладача без його безпосередньої участі. Завдання цієї форми організації навчальних занять:

- Поглиблення і розширення знань;
- Формування системи вмінь і навичок пізнавальної діяльності, дослідницької діяльності;
- Розвиток професійного мислення, відповідальності за прийняття рішень;
- Формування внутрішньої мотивації учіння;
- Формування установки на нову парадигму освіти – "навчання протягом усього життя" – і самовдосконалення;
- Набуття навичок розв'язання реальних проблем в професійній діяльності.

Ступінь самостійності тих, хто навчається, і методика організації навчальної роботи – це основні відмінності вищої школи від середньої. Самостійна робота – одна з найскладніших форм організації навчального процесу. Основні проблеми – це організація самостійної роботи та її контроль.

Самостійну роботу ми розглядаємо як діяльність особистості, в класичній концепції вона має таку структуру:

Отже, першочергове завдання викладача – формування внутрішньої пізнавальної мотивації. Є.Заїка вважає, що мотивом може бути щось виключно значуще для особистості, а сила мотиву визначає інтенсивність діяльності. *Інтерес до навчання* є рушійною силою діяльності студента: він мобілізує увагу, підвищує інтенсивність сприйняття інформації, активізує мислення, дає радість, позитивні емоції, задоволення процесом і результатом діяльності, сприяє розвитку здібностей і обдаровань студента.

Професійний мотив – це бажання набути знання, вміння та навички, необхідні в майбутній професійній діяльності. *Позитивний зовнішній мотив* – це престиж і майбутня кар'єра. *Негативний зовнішній мотив* – це запобігання негативних наслідків: відрахування з університету, позбавлення стипендії тощо.

Будь-яка діяльність, як правило, буває полімотивованою, тобто має декілька мотивів. *Треба відмітити, що формування пізнавальної мотивації, інтересу, професійної мотивації є запорукою довготривалого джерела мотивації самостійної діяльності студента, на відміну від зовнішньої негативної мотивації, яка є рушійною силою нетривалий час. Але на початку діяльності зовнішні спонукання доповнюють формування внутрішніх. Саме тому систематичний контроль результатів самостійної роботи студента є обов'язковою умовою її організації.*

Мета – це уявлення про кінцевий результат діяльності студента. Ось чому викладач повинен чітко сформулювати ціль самостійної роботи студента: запам'ятовування, виділення головних ідей тексту, передача змісту своїми словами, складання плану, схеми, власні висновки тощо. Конкретна мета самостійної роботи студента не тотожна до тих цілей, які має на меті викладач. Наприклад: мета студента – виконати самостійно вправу чи розв'язати задачу; мета викладача – за допомогою цих способів самостійної роботи засвоїти алгоритм розв'язання цілого класу задач, сформувати впевненість студента в своїх можливостях, розвинути логічне мислення студента.

Одержання репродукційного результату не може бути кінцевою метою діяльності. Вона обов'язково розкриває подальші горизонти творчого бачення проблем та спроб їх розв'язання. Викладач завжди повинен мати як репродукційні форми завдань (розрахункові роботи, тренувальні вправи, конспектування першоджерел, складання тез тощо), так і продуктивні творчі завдання (підготовка наукових доповідей та повідомлень, проведення наукових досліджень, формування власних джерел тощо).

Конкретна мета проковує застосування різних *способів виконання завдань*. Про формування цих способів і прийомів учорашнього школяра ми поговоримо детальніше у розділі 5. Ми вважаємо способи виконання завдань за найвагоміший структурний компонент в організації самостійної роботи. Ось чому *метою самостійної роботи на початку навчання є формування тих прийомів самостійної роботи, які дедалі стають способами досягнення інших*

целей. Навчанню самоменеджменту, вмінню створити необхідні умови для своєї самостійної роботи приділяється мало уваги в сучасних дидактичних концепціях і освітніх технологіях.

Можна відмітити ще й такі форми самостійної роботи, як написання рефератів, самостійне вивчення додаткової літератури з конкретним завданням (скласти тези, план, знайти відповіді на питання), написання анотацій, статей, резюме, есе тощо. Виконання цих завдань розвиває теоретичне мислення студента, вчить змістовному аналізу тексту, його осмисленню, трансформації й творчому переосмисленню.

Контроль самостійної роботи може відбуватися за процесом і за результатом діяльності. Перший може застосовуватись в програмному контролі, другий – в кінці діяльності: здача і захист реферату, курсового проекту, креслень. Але цей вид контролю не дає можливості корегувати поточні результати виконання цього завдання. Ми згодні з Є.Заїкою в тому, що найефективнішим є рефлексивний контроль у формі діалогу студента з викладачем щодо методів, прийомів самостійної роботи і допомоги викладача, якщо потрібно скоригувати шляхи самостійної діяльності студента ще до кінцевого контролю.

Отже активізації самостійної роботи студентів сприяють:

- **Навчання студентів прийомам і способам самостійної роботи;**
- **Забезпечення кожного студента необхідними методичними вказівками, навчальними посібниками тощо;**
- **Створення комплексних навчальних посібників для самостійної роботи, що містять теоретичний матеріал, завдання для самостійної роботи, приклади розв'язування завдань;**
- **Застосування активних методів навчання (дискусії, евристичні бесіди, аналіз конкретних ситуацій, проблемне викладання, ділові ігри тощо);**

•Формування внутрішньої мотивації до самостійної роботи за рахунок сполучення даної теми з майбутнім фахом слухача, його професійною діяльністю;

•Надання контрольних питань лекційному потоку після кожної лекції;

•Індивідуалізація домашніх завдань;

•Розробка варіантів творчих завдань;

•Залучення студентів до науково-дослідної роботи;

•Збільшення індивідуальних консультацій викладача, включення самостійної роботи студентів в учбовий план і навантаження викладачів;

•Розробка лекційних курсів з орієнтацією на самостійну роботу (лекції-дискусії, лекції зі співдоповідачами-студентами);

•Поточний контроль самостійної роботи студента;

•Доступність лабораторій, комп'ютерних аудиторій для самостійної роботи студентів;

•Розробка різних форм аудиторної самостійної роботи (при достатній кількості навчальної літератури);

•Залучення студентів до підготовки семінарів, ділових ігор, круглих столів.

Все це вимагає додаткової творчої самостійної роботи як викладача, так і студента, колегіальних відносин викладача і студента в педагогічному процесі.

Контролюючі заходи у навчанні можуть відбуватися у таких формах

В сучасній системі організації навчання у вищій школі систему контролю утворюють екзамени, заліки, співбесіда, контрольні роботи, лабораторні контрольні роботи, курсові проекти, перевірка даних самоконтролю, оцінка перевірки результатів самостійної роботи.

Найбільш розповсюдженим засобом педагогічного контролю є *тестування* – педагогічні тести або тести досягнень (відрізняти від психологічного тесту). Загальні вимоги до організації тестового контролю:

- Найкращий спосіб тестування – програмований контроль (в цьому випадку всі студенти знаходяться в однакових умовах і відповідають на одні й ті самі питання);

- Треба заздалегідь відпрацювати критерії та шкалу оцінювання;
- Вжити заходів щодо запобігання списування та підказок;
- Тести повинні відповідати вимогам надійності, валідності, об'єктивності (останнього можна досягти за допомогою експертних оцінок, створення необхідної психологічної атмосфери під час контролю, прозорості результатів);
  - Систематичність контролю стимулює мотивацію до систематичної роботи студента;
  - Оцінка викладача буде сприйматися як справедлива, якщо вона обґрунтована й доведена раціонально, а не емоційно;
  - Коментарі викладача ніколи не повинні принижувати гідність студента або зменшувати його віру в свої можливості й здібності.

Найбільш розповсюджені форми тестів – відкрита й закрита. Закрита форма передбачає в завданнях готові вірогідні відповіді, з яких вірними може бути одна чи більше. Треба відмітити номер вірної відповіді. Питання мають бути лаконічними, чіткими, не допускати подвійного тлумачення, мати зрозумілу інструкцію (одну для всіх завдань).

Відкрита форма вимагає від студента самостійно сформулювати відповідь або надати схему. Якщо треба вставити доповняльне слово, воно має бути єдиним. Завдання на відповідність – це два стовпчики з інформацією (з термінами, між якими треба встановити відповідність і показати її). Завдання на вірну послідовність можуть застосовуватися при контролі знання алгоритму якогось процесу (наприклад програмування, механічне складення).

При модульній побудові змісту курсу в межах кожного модулю контрольні завдання можуть бути різнорівневими. Їх можна диференціювати як критичний, достатній та оптимальний рівні. Критичному рівню відповідають завдання, які студент розв'язує тільки за алгоритмом або виконує окремі операції. Достатній рівень – це рівень самостійного виконання операцій, завдань при відсутності готового алгоритму. Оптимальний рівень – це рівень повністю усвідомленого виконання діяльності в цілому.

Рівні сформованості знань щодо змісту навчальних елементів визначаються таким чином:

ОО – ознайомчо – орієнтований (особа має орієнтовне уявлення щодо понять, фактів, подій, які вивчаються, здатна відтворити їх суть, перебіг, пригадати дати, імена);

Ооз – підрівень знайомств (особа має загальне уявлення про навчальний об'єкт);

Оор – підрівень репродукції (особа здатна відтворювати та пояснювати суттєві ознаки навчального об'єкта);

ПА – понятійно – аналітичний (особа має чітке уявлення та поняття щодо навчального об'єкта, здатна здійснювати смислове виділення, встановити причинно-наслідковий зв'язок, проаналізувати);

ПС – продуктивно-синтетичний (особа має глибоке розуміння навчального об'єкту, здатна здійснювати синтез, генерувати нові уявлення, складати таблиці даних).

При рейтинговому контролі оцінка за кожний модуль залежить від терміну й якості виконання всіх завдань, кожне з яких оцінюється окремо. За результатами роботи студента протягом семестру (з урахування заохочувальних і штрафних балів, пов'язаних з термінами виконання контрольних завдань) викладач визначає підсумковий рівень досягнень студента, що є рівнозначним оцінці на екзамені або заліку. Незалежно від навчальної дисципліни, цілей її викладання та технологій навчання модульний контроль має включати як змістовні, так і діяльнісні компоненти. Це знайшло своє відображення в державних стандартах вищої освіти України, встановлення яких відбувається за наступним алгоритмом: визначення основних функцій фахівця даної спеціальності (напрямку) → визначення основних його компетенцій в різних видах діяльності → визначення змісту освіти як формування ключових компетенцій → створення освітньо-професійної програми, засобів діагностики як кінцевого результату навчання. При такій формі контролю студент на початку вивчення дисципліни має отримати

методичні вказівки, де вказано види завдань і бали, які студент може одержати за виконання кожного виду робіт, а також штрафні бали (наприклад за пропуск семінару або практичного заняття, за невчасну здачу реферату або лабораторної роботи) й заохочувальні бали за виконання творчих завдань, дослідну роботу тощо.

Інноваційне навчання пропонує не тільки активні методи і форми організації навчання, але й формує **нові психологічні підходи, установки** у всіх учасників педагогічного процесу. Детальніше про це – в наступному розділі.

Питання до самоконтролю

1. Наведіть приклади класифікації методів навчання у вищій школі.
2. Розкрийте зміст терміну "активні методи навчання" й охарактеризуйте їх.
3. Обґрунтуйте Ваш вибір традиційних або інноваційних методів навчання для конкретного заняття.
4. Як пов'язані обраний Вами метод навчання й комунікативний стиль викладача?
5. Визначить провідні форми організації навчання у вищій школі й охарактеризуйте їх.
6. Назвіть основні форми самостійної роботи студентів. Запропонуйте способи активізації самостійної роботи.
7. Назвіть способи контролю й самоконтролю у вищій школі.
8. Які вимоги до складання педагогічних тестів Ви знаєте?

3. Психологічне забезпечення інноваційного навчання

*Розвиток вищих потреб
особистості: пізнавальних, естетичних,
самоактуалізації*

Мотивація учіння

Психогігієна інтелектуальної праці

*Керування пізнавальною діяльністю
студента під час заняття*

*Розвиток творчих здібностей
студентів*

З опорою на матеріал цього розділу, студент повинен обґрунтувати значення мотивації учіння, способи активізації процесів сприйняття, уваги, продуктивного мислення, систему вдосконалення мнемічних процесів, розвитку креативності студента, значення суб'єкт-суб'єктного спілкування в педагогічному процесі.

Навчання, впливаючи на розум, почуття і волю, гармонійно виховує цілісну людину.

А.Дістервег

Метою застосування інноваційного навчання у вищій школі є формування особистості компетентного професіонала, здатного до самостійних пошуків, розв'язання нестандартних задач в професійній діяльності і соціальній сфері, особистісного самовдосконалення.

Які ж засоби наближення цієї мети під час навчання?

3.1 Розвиток вищих потреб особистості і мотивація учіння

Перш за все це *розвиток вищих потреб особистості: пізнавальних, естетичних, самоактуалізації; розвиток внутрішньої мотивації пізнавальної діяльності і самовдосконалення*. Звичайно, розвиток пізнавальних потреб особистості починається не в вищому навчальному закладі, а значно раніше: в дитинстві, в сім'ї, в школі. Але атмосфера в стінах вищого навчального закладу, індивідуальний стиль викладача, обрані форми і методи організації занять, керівництво пізнавальною діяльністю студентів, спілкування педагога зі студентами впливають на формування *пізнавальних мотивів учіння*. У випадку сформованого пізнавального мотиву учіння студент отримує задоволення від пізнання нового, від процесу розумової діяльності, своїх досягнень. Позитивний вплив мають також мотиви престижу як в процесі навчання, так і спрямовані в майбутнє – очікування професійної компетентності й досягнень в

майбутній професійній діяльності. Задоволення від спілкування з високорозвиненою, духовно багатою людиною, від відчуття себе частиною інтелектуальної спільноти має не аби яке значення у формуванні позитивної мотивації й розвитку вищих потреб особистості.

Створення особливої атмосфери в університеті – культу знань, творчості, порядності, взаємоповаги та взаємопідтримки – це задача всього університетського колективу: викладачів, адміністрації, обслуговуючого персоналу, всіх, хто спілкується зі студентами і створює умови їх розвитку та навчання.

Рушійна сила будь-якої діяльності – це відповідна мотивація. Для мотивації учіння необхідні такі кроки. Перш за все – це постановка мети вивчення даної дисципліни, її задач: для чого ми вивчатимемо дисципліну, в чому виражається результат її вивчення, де застосовуватимуться ці результати в професійній діяльності фахівця, в його особистісному розвитку, в спілкуванні з іншими людьми. Далі викладач повинен визначити критерії оцінювання набутих знань, вмінь та навичок, акцентуючи уваги на тому, що питання, які потребують для відповіді знання означень, формул, змісту термінів, мають нижчий ваговий коефіцієнт оцінювання, ніж ті питання, які вимагають логічного мислення і самостійних висновків. Найбільш високі оцінки матимуть творчі завдання – тобто ті завдання, які не розв'язуються за взірцем, за готовим алгоритмом, а вимагають вибору способу розв'язання, що заснований на знаннях усіх можливих методів або створення власного алгоритму розв'язання задачі, власних роздумів, аналізу, порівняння й висновків. Але одразу хочу попередити молодих викладачів: творче завдання можна надавати тільки за власним бажанням студента, стимулюючи творчі спроби, підтримуючи їх, але не вимагаючи обов'язкових результатів творчого самостійного пошуку як умови здачі модуля, заліку, екзамену.

Організація пізнавальної діяльності студентів обов'язково включає в себе прийоми і засоби, що допомагають активізувати процеси уваги, сприйняття і продуктивного мислення.

3.2 Активізація мислення

Ще у 80-і роки минулого століття нову концепцію навчання називали "школою мислення", що замінила "школу пам'яті". **Активізацію мислення** найчастіше пов'язують з використанням проблемного методу, що формує теоретичне, логічне, критичне мислення, розвиває продуктивне творче мислення.

Продуктивне мислення від репродуктивного відрізняється, насамперед, активізацією *розумових операцій аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення і абстрагування*, що дозволяє студенту зробити самостійні кроки на шляху власних роздумів, математичного доведення, класифікації отриманої інформації та її систематизації. Автор відстоює думку, що будь-який крок власного мислення, де не переважатимуть процеси запам'ятовування і відтворення вивченого, треба вважати продуктивним.

Нажаль, школа не досить часто навчає школярів думати, і навіть абітурієнти, що успішно розв'язували задачі на вступних випробуваннях, демонструють найчастіше тільки навички розв'язування окремих класів задач і відтворення означеного об'єму інформації. Це – фонові знання, необхідні засоби учбової діяльності, але недостатні для продовженні навчання у вищому навчальному закладі. Здатність студента виконувати інтелектуальні операції над будь-якою інформацією тренується в процесі евристичної бесіди під час заняття, домашніх індивідуальних завдань або запитань, на які немає готової відповіді в конспекті або підручнику. Впевнена, що перш за все треба навчити студентів-першокурсників *систематизувати одержану інформацію*. Плани прочитаного, власні структурні схеми зі зв'язками між компонентами – ці завдання більш вдало контролюють самостійну роботу студента, ніж просто конспектування тем, що задаються для самостійного вивчення. Хочу зазначити, що на перших курсах самостійні завдання обов'язково повинні перевірятися і обговорюватися на наступних заняттях.

Навіть у молодих викладачів існує цікавий досвід ситуаційних вправ, життєвих прикладів, що зв'язані асоціативно чи змістовно зі складними

теоретичними питаннями – це стимулює розвиток практичного інтелекту, сприяє підвищенню внутрішньої мотивації студента. Перефразування будь-якого означення іноді змінює його зміст. Вловити цю зміну – це вправа для розвитку логічного мислення як на практичних заняттях, так і в тестових завданнях ("Знайти правильне визначення" або "Знайти неправильне означення").

Хочу одразу попередити молодих викладачів: застосування активних(інтерактивних) методів навчання вимагає обов'язкового правила – при відповіді, усних доповненнях, висловлені власної думки студент (як і викладач) має право на помилку, яка не каратиметься зниженням оцінки, іронією чи осудженням. Окремо треба підкреслити, що психологічні наукові дослідження переконливо показали: процеси активізації мислення, особливо творчого мислення, найбільш продуктивно відбуваються в атмосфері доброзичливості, підтримки найменшої спроби самостійних кроків студента (незалежно від результату), віри в творчі можливості студента, співробітництва викладача і студента. Тому схвалення, підвищення статусу, позитивне підкріплення – це найкращі засоби підвищення мотивації в інноваційному навчанні. Треба індивідуально підбирати форму схвалення: емоційно-оцінювальне чи логічне обґрунтування, чим цікава і важлива висловлена студентом власна думка.

Іноді викладач має допомагати студенту сформулювати свою думку, надати можливість висловити її в зручній для нього формі: усно чи письмово, залежно від типу характеру й темпераменту студента. Звичайно, діагностика типу темпераменту або акцентуації характеру – це справа професійного психолога (і, навіть, не за результатами одного тесту, як іноді здається аматорам). Але з набуттям досвіду викладач, що впроваджує інноваційне навчання, спрямований на модель співробітництва в педагогічному спілкуванні, зможе визначати ті моменти коли, наприклад, студент-інтроверт вимагає допомоги у вербальному спілкуванні, висловленні своїх думок, а студент флегматик вимагає терпіння як у викладача, так і у групи, щоб дочекатися кінця

його виступу. Саме від позиції педагога в цьому випадку залежить позиція групи: глузування чи взаємоповага, яка базується на висновку: ми – різні, й тому цікаві один одному.

Вже хрестоматійним став приклад психологічного експерименту, коли психолог називав педагогу прізвища учнів що ніби-то показали кращі результати в тестуванні їх здібностей. В кінці року ці учні дійсно значно підвищили свої показники в навчанні, хоча прізвища було вибрано генератором випадкових чисел. Психологи доводять, що саме віра у високі потенційні можливості студента, підтримка розвитку його здібностей, результатів учіння є найкращою умовою внутрішньої мотивації пізнавальної діяльності студента. А внутрішня мотивація – це "Хочу знати", "Хочу навчитися", "Мені цікаво", "Хочу підвищити свій професійний рівень", "Хочу оволодіти цими вміннями, бо вони знадобляться мені в майбутньому".

Ось чому *проблемне викладання, яскраві приклади, образні вислови, несподівані асоціації, емоційний стиль викладання* стають поштовхом пробудження активного сприйняття змісту заняття, розвитку мотивації власної пізнавальної діяльності студента.

Осмислення матеріалу відіграє дуже важливу роль в усіх пізнавальних процесах. Але треба мати на увазі: іноді студент може відтворити інформацію не розуміючи її. Ось чому контроль знань не може залишатися на рівні репродукції інформації. Він має складатися із завдань різного плану, що виявляють розуміння зв'язків між елементами учбового матеріалу, їх використання в нових умовах, спроможність ідентифікувати наведений об'єкт, питання "Чому ви так вважаєте?", "В чому причина?", наведення власних прикладів, що виявляють зв'язок учбового матеріалу з професійною ситуацією або особистим життям. Тоді як питання "Де?", "Хто?", "Скільки?" найчастіше не потребують роздумів, а тільки перевіряють запам'ятовування матеріалу.

Осмислення, розуміння залежать від суттєвих зв'язків нового матеріалу з тими знаннями, що вже має студент. Звідси висновок: оптимальний рівень ускладненості мови викладача під час навчального заняття визначається рівнем

фонових знань слухачів, "зоною їх найближчого розвитку". Зайве ускладнення, велика кількість нових термінів робить заняття неефективним, спрощення – нецікавим.

3.3 Ефективність сприйняття

Серед вищих потреб особистості ми не випадково відмічали *естетичні потреби* – потребу в красі. Ці потреби виховуються як в сім'ї, так і всією атмосферою вищого навчального закладу.

Антон Павлович Чехов в оповіданні "Сумна історія" в устами старого професора говорить:

"Ось і наш сад. З тих часів як я був студентом, він, здається, не став ні краще, ні гірше. Я його не люблю. Було б розумнішим, якщо б замість хирлявих лип, жовтої акації та рідкого стриженого бузку росли тут високі сосни і гарні дуби. Студент, настрої якого здебільше створюється середовищем, на кожному кроці, там де він вчиться, повинен бачити перед собою тільки високе, сильне та витончене... бережи його Бог від охлялих дерев, розбитих вікон, сірих стін та дверей, які оббиті порваною плівкою...".

Виховання естетичних потреб особистості, відчуття гармонії і дисгармонії — перший крок розвитку креативності, творчих можливостей особистості, розвитку її творчих здібностей, що є нагальною потребою як сучасного суспільного розвитку, так і особистісного самовдосконалення. Саме тому небайдуже для розвитку особистості студента, в якій аудиторії відбувається заняття, чи звертає викладач увагу на порядок і естетичні параметри приміщення, поведінку студентів і свою власну форму спілкування з ними. Впевнена, що тактовне, доброзичливе зауваження студенту, зроблене наодинці, без "свідків", іноді має вирішальне значення, якщо людина досі не замислювалася над тим, як сприймаються деякі її звички в стінах університету (особливо тоді, коли на це не звертали увагу в школі і вдома).

Але є й ще один, найважливіший аспект виховання естетичних потреб студента – сприйняття середовища.

Сприйняття - складний психологічний пізнавальний процес. Він не дорівнює сумі відчуттів, що поставляють нашій психіці органи відчуття - зоровий аналізатор, слуховий, нюх, відчуття дотикання, смак. Цей процес включає в себе мислення, почуття, емоції, рух, досвід, вподобання, смаки й установки. Сприйняття може бути відправною точкою в прийнятті рішення.

Навколишнє середовище ми сприймаємо не як колекцію об'єктів, форм, кольорів, запахів. Ми сприймаємо його як ціле, на тлі якого ми можемо чітко розрізнити окремі деталі. Людина сприймає себе як невід'ємний елемент цього системного утворення, навіть точніше - як системоутворюючий фактор, не виділяючи себе з середовища в сприйнятті цілого й навпаки відділяючи суб'єкт і об'єкт при осмисленні значення сприйняття та його змісту

Навколишнє середовище може також сприйматися як джерело інформації, при чому слід зазначити, що середовище містить завжди більше інформації, ніж ми здатні свідомо зареєструвати й зрозуміти, але впливає воно як єдине ціле. Відчуття, асоціації, почуття, відповідне відношення з'єднуються в інтегральне сприйняття навколишнього середовища, створюють його атмосферу. Символічні значення середовища передають нам також мотиваційну інформацію. Є види середовища, що викликають в більшості випадків однозначний відгук, інші - багатозначні, що стимулюють уяву, фантазію, ведучи за собою ланку асоціацій.

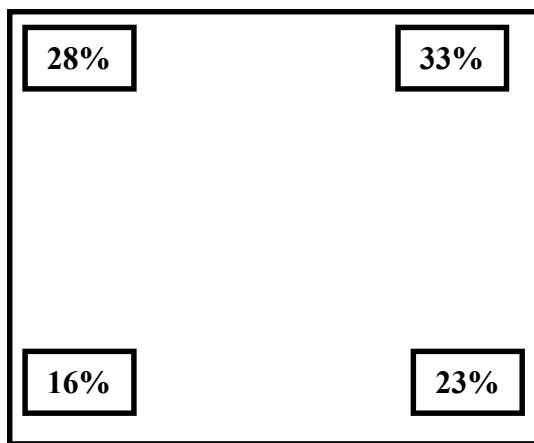
І ще один аспект. Кожний індивід визначає для себе границі особистісного простору - найближчого для нього життєвого середовища, в якому він відчуває себе безпечно, вільно, комфортно, яке певним чином залежить від нього. Наведемо приклад. Якщо двір, газон перед під'їздом - це продовження особистісного простору для мене, я буду намагатися зробити в ньому те, що я вважаю корисним, доцільним, естетичним. В іншому випадку - це чужа територія, від якої я відокремлююся особистісним простором, і тоді там - інші закони, інші етичні та аксіологічні виміри.

Управління процесом сприйняття студентської аудиторії особливо важливе при конструюванні педагогом майбутнього заняття, бо здавна відомо, що "немає нічого в інтелекті, що не пройшло б крізь наші органи відчуття".

Перша умова – це надання чіткої інформації з достатнім ступенем надмірності, щоб не допустити її помилкового сприйняття. Використання декількох видів відчуттів при сприйманні змісту лекції значно підвищує об'єм інформації, що сприймає студент (65% змісту інформації проти 15% і 25% при сприйманні в слуховій і зоровій формах окремо). Дослідження психологів Ленінградської школи під керівництвом Б.Ананьєва довели, що проходження інформації через зоровий канал забезпечує відчуття, сприйняття і уявлення, що базується на перших двох чуттєвих психічних процесах. Проходження інформації через слухову систему формує уявлення, базою яких можуть стати різні відчуття, одержані раніше, по-різному сформовані сприйняття (або їх відсутність) у попередньому досвіді студентів. Саме це викликає спотворення наданої викладачем інформації. Деякі закономірності зорового сприйняття і запам'ятовування наочної інформації дослідили американські психологи. Ось результати їх досліджень, наведені Н.В.Басовою і Л.Д.Столяренко:

- 33% нашої уваги привертає інформація, що розташована в правому верхньому куті, отже вона краще сприймається і запам'ятовується;

- текст, що надруковано у вузький стовпчик, потребує більш тривалого зчитування, ніж у широкий;

- Найбільш зручний для зорового сприйняття – чорний шрифт на білому фоні, чорний на кольоровому. Найгірше – жовтий на білому.

На дисплеї можна комбінувати такі кольори: червоний і зелений; жовтий і фіолетовий; синій і жовтогарячий. Один з цих кольорів може бути кольором букв, або малюнків, креслень; другий – фоном. Чіткіше за все сприймаються букви, окреслені чорним контуром, гірше – білим.

Хочу підкреслити, що сприйняття – це активний психічний процес. На створення цілісного образу того, що сприймає людина, впливають її емоції, мислення, досвід, активність, вольові процеси, спрямованість, установки. Отже, знову ми одержали наукове підтвердження того, про що вже йшла мова: обов'язок викладача зацікавити слухачів, намагатися сформувати внутрішню мотивацію учіння, бажання сприймати та пізнавати. Саме тому активні методи навчання, проблемне навчання, що створює позитивну мотивацію і бажання розв'язати проблему – найбільш ефективний, науково обґрунтований шлях інноваційного навчання.

3.4 Управління увагою та мнемічними процесами

Управління увагою під час заняття – перша сходинка майстерності викладача. Увагу слухачів приваблюють зміни сили звуку, темпу мовлення, інтонації, паузи. Фізіологічна втома – природний стан, який педагог повинен брати до уваги. В цьому випадку допомагають релаксаційні паузи, цікаві приклади, дотепні вислови, гумор – все те, що дає "розрядку", зняття напруги,

переключення уваги з одного об'єкту на інший. Допомагає зміна форми подачі учбової інформації.

Три види уваги – *мимовільна, довільна і післядовільна* – мають свої властивості.

Мимовільна увага виникає при наявності яскравої інформації, неочікуваної, цікавої або важливої для особистості. *Довільна* увага потребує від особистості оволодіння своїм психічним станом, вольової регуляції. *Післядовільна* увага виникає на базі вольової установки при зацікавленості студента, в процесі його активної діяльності (практичної чи розумової) під час заняття. Саме цей вид уваги дозволяє тривалий час зосереджуватися на діяльності, яку виконує студент, на інформації, яку сприймає під час заняття. Тільки зосереджуючи увагу на об'єкті, ми забезпечуємо його подальше сприйняття, осмислення, запам'ятовування.

Декілька порад особисто для Вас.

Зосередженню уваги допомагає:

- Усунення яскравих відволікаючих факторів;
- Поєднання читання і конспектування;
- Установка на концентрацію уваги;
- Аутотренінг.

Втомленому складніше зосередитись.

Рух завжди привертає увагу – використовуйте це під час заняття.

Про розвиток пам'яті сказано багато як у навчальній, так і науково-популярній літературі. Це *універсальна складова учіння*. Наше завдання – надати студенту інструмент, за допомогою якого він зможе оволодіти знаннями і навичками, створити базу свого подальшого розвитку (особистісного і професійного). Отже, першокурснику необхідно надати систему виховання і розвитку пам'яті.

Ефективному протіканню мнемічних процесів сприяє:

- Планування своїх дій і терміну їх завершення;
- Вміння контролювати себе, свої дії та їх результати;

- Критичне відношення до своєї діяльності;
- Поєднання розумової та практичної роботи;
- Позитивні емоції й настрої;
- Переключення з одного виду діяльності на інший (з вивчення одного предмету на інший) при появі втоми;
- Порядок на робочому місці;
- Регулярні перерви в роботі, які неможна використовувати для паління (краще – невеличка прогулянка, легка їжа, приємна музика);
- Вміння відмовитись від неефективних прийомів роботи.

Ефективному запам'ятовуванню сприяють:

- Повторення (з можливими інтервалами 15-20 хвилин, 2 години, 8 годин);
- Застосування декількох видів пам'яті (зорової, слухової, моторної - читання, повторювання вголос, конспектування);
- Осмислення інформації;
- Обробка інформації (виділення головних ідей, створення схем, планів, таблиць тощо);
- Асоціативне запам'ятовування;
- Образне запам'ятовування;
- Спеціальні мнемотехнічні засоби;
- Установка на довготривале запам'ятовування.

3.5 Розвиток креативності

Значно менше ми згадуємо про значення в навчальній діяльності такого психічного процесу як **уява**. Але будь-який акт діяльності обов'язково включатиме уяву. Людина уявляє кінцевий результат діяльності й ті способи, що приведуть до нього – отже створює психічну модель кінцевого і проміжного результатів. Саме це допомагає людині орієнтуватися в проблемних ситуаціях, приймати правильне рішення, передбачати результати своїх дій за умови, коли не вистачає наявних знань для безпосереднього розв'язання проблеми. Зв'язок

уяви як з процесом мислення, так і з емоційною сферою, із загальною спрямованістю особистості дозволяє стверджувати: з діяльністю уяви пов'язано формування морально-психологічних якостей особистості – гуманності, чуйності, емпатії, відповідальності.

Але найголовніший аспект – це значення творчого мислення, творчої уяви, інтелектуальної ініціативи для розкриття **творчого потенціалу особистості**. Це є одним з найголовніших завдань застосування інноваційних технологій в освіті. Адже сьогодні ми маємо формувати особистість, здатну адаптуватись до нових умов, не відомих апріорі, здатну реалізувати свій творчий потенціал в майбутньому. Саме тому важливого значення набувають такі якості, як інтелектуальна ініціатива, гнучкість, рефлексивність, відкритість до нового досвіду, креативність.

Під **креативністю** ми розуміємо потенційні творчі здібності й можливості студента, не завжди виявлені в даний момент часу. Діагностика креативності залишається складним питанням навіть для професіоналів. Проте, психолого-педагогічні дослідження в цьому напрямку допомогли сформулювати ряд положень, які, на наш погляд, є базовими в особистісно-орієнтованій концепції сучасної освіти:

- Установа й віра викладача у високий творчий потенціал особистості кожного студента;

- Розвиток креативності студента в процесі діяльності: застосування в процесі навчання таких форм і методів його організації, як створення проблемних ситуацій, проблемне викладання, завдання, що сприяють розвитку продуктивного творчого мислення, творчої уяви;

- Розвиток і формування особистісних аспектів креативності в інтерактивних форм організації занять: інтелектуальної ініціативи, вольової самоорганізації, стійких емоційних станів задоволення від напруженої роботи, радості творчості.

Формування цих властивостей особистості, рис характеру відбувається в процесі особистої участі студента в одній з форм творчої діяльності (як у

навчальній, так і позанавчальній роботі), різних формах творчої самореалізації: це й робота студентських наукових конференцій, клубів, дискусійних круглих столів, тренінгів. Головне завдання такої роботи – сформувані у студентів потребу в творчості, як головної складової способу життя повноцінної здорової особистості, сприйняти творчість як засіб самоактуалізації, засіб психологічного захисту особистості.

Треба відмітити, що студент, зорієнтований переважно на перемогу над суперником, має, як правило, нижчий рівень інтелектуальної активності. Ті студенти, в кого домінує пізнавальна спрямованість, не відчують конфлікту і в ситуації суперництва, що дуже важливо брати до уваги при проектуванні інтерактивних форм занять. Отже, орієнтація на самоствердження, суперництво, запобігання невдачам стають бар'єром на шляху до творчості навіть за наявності досить великого творчого потенціалу. Отже, педагогічна задача – не тільки розвиток інтелектуальних процесів, а виховання творчої особистості в цілому.

В результаті великого лонгітюдного дослідження американських психологів доведено, що самостійна робота, позбавлена мілкої опіки, сприяє формуванню у студентів більш гнучкого, творчого стилю мислення, зменшує вірогідність емоційних розладів. З іншого боку: студенти, зорієнтовані переважно на самостійність, висувають підвищені вимоги до самоврядування в навчанні.

В розвитку творчих здібностей студента в процесі навчання відправною точкою є розвиток його мислення.

В психологічній літературі творчим мисленням називають тип діяльності, що відповідає хоча б одній з наступних вимог:

- Продукт розумової діяльності характеризується новизною і цінністю для індивіда або для його культури;
- Розумовий процес теж характеризується новизною, вимагає трансформації або відмови від раніше засвоєних засобів;

- Розумовий процес характеризується сильною мотивацією, стійкістю, інтенсивністю;

- Проблема нечітко визначена, отже формулювання самої проблеми є одним з завдань розв'язку творчих задач.

Формування творчого мислення як процесуального аспекту креативності базується на:

- Оволодінні базисним об'ємом знань як необхідної умови формування творчого мислення;

- Свідомому цілеспрямованому розвитку розумових операцій, оперуванні інформацією (аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, порівняння, класифікація, систематизація, знаходження причинно-наслідкових зв'язків тощо);

- Розвитку продуктивного мислення;

- Створенні мотивації підтримки процесу мислення за межами необхідних вимог;

- Створенні проблемних ситуацій у навчанні;

- Формуванні індивідуального стилю інтелектуальної діяльності студента.

Індивідуальний стиль діяльності за Є.Клімовим – це індивідуально-своєрідна система психологічних засобів, до яких свідомо або стихійно вдається людина з метою найкращого врівноваження своєї індивідуальності із зовнішніми умовами діяльності. В пізнавальних процесах індивідуальний стиль діяльності виступає як стиль мислення і залежить від типу вищої нервової діяльності суб'єкта. Це ще один аргумент на користь необхідності індивідуального підходу в навчанні, який має стимулювати самостійність і розвиток творчого потенціалу студента.

Середовище, в якому ми живемо, постійно підносить нам проблемні ситуації, вихід з яких людина повинна шукати не за готовими шаблонами, а знаходячи власне рішення, з опорою на власну інтелектуальну активність, власний досвід, який вона отримала (або не отримала) в процесі навчання. Це

досвід пошуку нестандартних рішень, розв'язання проблемних задач, формування критичного і логічного мислення, який ми, викладачі, маємо надати студенту в процесі ситуаційного, проблемного навчання.

Будь який інтелектуальний процес спрямований на розв'язання визначеної задачі. Початковим моментом цього процесу є проблемна ситуація, яка не має готових засобів розв'язання. Усвідомлення протиріччя між пізнавальною потребою і власними можливостями її задоволення є початком мислення, спрямованого на розв'язання проблемної ситуації. Проблема ситуація може викликати стан підвищеної активності, зацікавленості, а може створювати пригнічений стан за умови недостатньої підготовленості студента до розв'язання задачі, самостійної роботи і відсутності допомоги викладача. Якщо студент здатен створити розумову модель даної проблемної ситуації, описати її в термінах навчальної дисципліни, ми отримаємо проблемну задачу.

В разі неможливості розв'язати задачу, ми спробуємо змінити модель даної ситуації, пам'ятаючи, що будь-яка модель лише частково відображає всі особливості ситуації.

Пошуки розв'язку задачі відбуваються за двома напрямками: алгоритмічним чи евристичним. Алгоритм завжди дає результат якщо вірно його застосовувати. Евристичні прийоми нагадують найчастіше емпіричні правила: це процедури, описи, цінність яких виправдовує попередній досвід. Але вони не гарантують успіху (порівняйте знаходження похідної і первісної). При знайденому розв'язку починається етап рефлексії: наше мислення повторює свій шлях, аналізує його, виявляє вдалі і невдалі моменти, узагальнює тип задачі, спосіб розв'язку й можливості його раціоналізації. При опануванні евристичних прийомів розв'язку задач вкрай важливо зробити ці задачі, їх структуру, особливості предметом свідомого вивчення, ретроспективного аналізу – отже навчити культурі розв'язку задач.

Практична реалізація цих порад відбувається в таких формах занять, як *проблемні лекції* з постановкою наукових проблем, що не мають ще обґрунтованого розв'язку в сучасних наукових дослідженнях, або мають різні

концепції, підходи до їх розв'язання; *індивідуальні творчі завдання дослідницького пошукового характеру; евристичні бесіди на семінарах, дискусії, цільові психологічні тренінги* в межах роботи психологічної служби.

Але ж творчий потенціал особистості не вичерпується рівнем розвитку й якості її інтелекту.

Креативність може виявлятися як в інтелектуальній діяльності, так і в соціальній активності, в художній творчості, в здатності приймати моральне рішення.

Творчість – це синтез пізнавальної, емоційної й вольової сфер людської свідомості. Особистість людини, її "Я", її внутрішній світ завжди ширший і глибший за те, що вона вже виявила в продуктах творчої діяльності. Творча особистість впливає на стосунки між людьми, мікроклімат, який вона створює навколо себе, відбивається в почуттях і натхненні.

Особливо вагомою для формування творчої особистості студента є зустріч з Особистістю – педагогом, що зможе розкрити особливості своєї "творчої лабораторії", свого світосприйняття, своєї індивідуальності, створюючи мотив зацікавленості, прагнення самовдосконалення у студентів. Але одночасно викладач має бути зорієнтований на пізнання особистості студента, його індивідуальності, на створення адекватних суб'єкт-суб'єктних відносин як з обдарованими, талановитими студентами, так і з тими, для кого ця Зустріч може стати відправним пунктом їх подальшого особистісного, інтелектуального розвитку.

3.6 Вплив стилю педагогічного спілкування на ефективність інноваційного навчання

Вплив стилю педагогічного спілкування на ефективність інноваційного навчання не викликає сумніву ані у викладачів, ані у студентів. Педагогічне спілкування – це таке спілкування викладача зі студентами в процесі навчання, що має створювати найкращі умови розвитку мотивації учіння, творчого характеру навчальної діяльності, формування особистості студента,

забезпечувати сприятливий емоційний клімат, перешкоджати виникненню у студента психологічних бар'єрів в навчанні й спілкуванні.

Ми можемо визначити такі вимоги до викладача:

- Любов до своєї професії;
- Толерантність;
- Доброзичливий інтерес до особистості студента;
- Віра в його успіхи, повага до поглядів студента;
- Підтримка всіх ініціатив студента;
- Емпатія (вміння поставити себе на місце студента, зрозуміти його мотиви, цілі, почуття);
- Тактовність, емоційність, відкритість;
- Отримання задоволення від спілкування зі студентами;
- Прагнення до самовдосконалення;
- Вміння змінювати стиль своєї поведінки, засоби та способи організації навчальної діяльності;
- Духовне багатство, моральна чистота.

Звичайно, конфлікти або непорозуміння можуть виникати при будь-якому стилі спілкування за умови недостатньої інформації про вимоги викладача, критерії оцінювання; за умови недостатнього вербального спілкування студента з викладачем (відсутність практичних занять, відсутність студента на лекціях, консультаціях) і звідти створення невірною образу викладача або студента, (особливо при виражених акцентуаціях характеру). Але при суб'єкт-суб'єктному спілкуванні непорозуміння розв'язуються на рівні роз'яснення справедливих вимог з урахуванням особливостей емоційного стану студента або його індивідуальних ускладнень. Запропонована допомога викладача майже завжди "роззброює" холерика, дає надію меланхоліку, підтримку й розуміння – флегматику. Цікаву інформацію для викладача дає запропоноване ним анонімне анкетування студентів після закінчення курсу, в якому слухачі мають визначити плюси і мінуси Вашого стилю педагогічного спілкування. Більш докладно це питання висвітлено в підрозділі 5.4.

Звичайно, інноваційне навчання не гарантує високої ефективності для всіх без винятку студентів. Навіть за умови високого професіоналізму викладача лекційна аудиторія буде неоднорідною: різна "зона найближчого розвитку" і "зона актуального розвитку" студентів, різний рівень розвитку базових інтелектуальних дій і розумових операцій, різний рівень мотивації. Одному потрібна більш детальна консультація, іншому – вербальне спілкування з викладачем. Але ми можемо створити психологічні й дидактичні умови, найбільш сприятливі для розвитку особистості студента, мотивації його подальшого учіння і самостійної роботи. Оптимізація цих умов і є найпершим завданням створення інноваційних освітніх технологій.

Підсумуємо вищезазначене.

Проблема активізації пізнавальної діяльності студента – це проблема активізації, ефективного функціонування всіх психічних процесів, гармонічного розвитку властивостей особистості студента, його відповідних потреб, формування мотивації.

Активізація пізнавальної діяльності студента пов'язана з вдосконаленням змісту форм, методів, прийомів і засобів навчання з метою формування інтересу, пізнавальних мотивів учіння, самостійності, розвитку креативності, активного засвоєння знань, оволодіння уміннями й навичками, що застосовуються на практиці.

Стимулювання учбово-пізнавальної діяльності здійснюється як за допомогою критеріїв оцінювання студентських досягнень, так і за допомогою особистісно-орієнтованого підходу в педагогічному спілкуванні студентів і викладача.

Оптимізація навчання пов'язана зі свідомим вибором засобів, методів і прийомів, що з мінімальними витратами сил та енергії, часу, здоров'я та фінансів дає найкращі результати, відповідно до встановленої мети.

3.7 Психогігієна інтелектуальної праці

І наприкінці мені здається необхідним викласти **вимоги щодо психогігієни інтелектуальної праці** – того виду діяльності, якому щоденно присвячуємо найтриваліший час ми, викладачі, і якої ми повинні навчати і заохочувати студентів, бо в перекладі з латинської "студент – той, хто старанно вчиться", і тільки той, хто вчиться – це студент.

Ось ці вимоги:

- Головним чинником з абіотичних факторів вважається наявність кисню в повітрі того приміщення, де працює людина. Це необхідний елемент окислювально-відновлювальних реакцій, що відбуваються під час розумової праці, необхідна умова належного тону судин головного мозку та стабільного працездатного психічного стану людини. Нажаль, ця умова не виконується ані в учбових приміщеннях, ані в читальних залах. Провітрювання застосовується дуже рідко через недостатнє опалювання приміщень, а іноді через побоювання захворювання. Тоді як медики постійно нагадують, що всі гострі респіраторні вірусні інфекції виникають при контакті з носієм вірусів та зниженому імунітеті. І тільки сонячне світло і свіже повітря згубно діють на хвороботворні мікроорганізми. Тому *свіже повітря - необхідна умова нашого здорового самопочуття і працездатності*. Відомий лікар-психотерапевт Володимир Леві в своїй книзі "Психологія здоров'я" відзначав, що в непровітреному приміщенні, як доведено науковцями, студент нездатний сприймати лекцію та напружено працювати. У людини в задушливому приміщенні виникають головний біль, спазми судин, роздратування, знижується потенція, погіршується стан серцево-судинної і ендокринної систем, шкіри та волосся.

- Для творчої розумової праці важливими стають також відсутність шуму, можливість усамітнення, відокремлюваність робочого простору від загального приміщення, навіть чисто уявна, влаштування робочої ділянки приміщення відповідно до власних уподобань щодо кольору, естетики,

режим праці та відпочинку (частота релаксаційних перерв суто індивідуальна і визначається рівнем втоми та зниженням продуктивності праці).

- Кімнатні зелені рослини в робочих приміщеннях виконують потрібну функцію: поглинають вуглекислий газ, зеленим кольором свого листя дають відпочинок втомленому зору, а також задовольняють естетичну потребу людини в красі витонченістю своїх форм.

- Неодмінною умовою творчої праці є наявність доброзичливого клімату в робочому колективі, взаємоповага, можливість самореалізації кожного, відсутність принизливого відношення, критиканства та грубості. Я наголошую - *це не бажана психологічна атмосфера, а необхідна умова*, при відсутності якої людина не може розкрити всі свої здібності й таланти, задовольнити свої пізнавальні потреби, не зможе підтримувати один одного і відчувати головну розкіш суспільного буття - це розкіш спілкування.

За Л.С.Виготським навчання не тотожне розвитку, воно є рушійною силою розвитку. Але розумовий розвиток відбувається тільки в "*зоні найближчого розвитку*" студента, яка визначає ті психічні функції, які знаходяться в процесі дозрівання. Саме тому в розумовому розвитку провідну роль має навчання, процес навчання як діяльність, і пізнавальні можливості студента формуються в процесі навчання. Таким чином, завдання психології і педагогіки – виявити ті умови, що забезпечують формування пізнавальних можливостей, здібностей студента. **Отже, при здійсненні інноваційного навчання, викладач повинен розв'язати такі задачі:**

- Розвиток внутрішньої мотивації пізнавальної діяльності студента, стимулювання його активності;**

- Організація пізнавальної діяльності студента на заняттях (проблемне викладання, керування процесами сприйняття, уваги, мислення, інтерактивні форми організації занять);**

- Організація і керування самостійною роботою студента;**

- Формування професійного системного мислення студента;
- Створення умов для розвитку творчих здібностей студента;
- Формування на цій основі наукового світосприйняття, внутрішньої і зовнішньої культури особистості студента;
- Створення умов суб'єкт-суб'єктного спілкування в педагогічному процесі.

Питання до самоконтролю.

1. Як пов'язаний розвиток вищих потреб особистості студента з рівнем його мотивації учіння?
2. Наведіть психологічні фактори, що впливають на ефективність сприйняття.
3. Які засоби керування увагою під час заняття Ви знаєте?
4. Запропонуйте засоби вдосконалення мнемічних процесів.
5. Чому активізація мислення є базовим завданням інноваційного навчання?
6. Які Ви знаєте засоби стимуляції творчості студента і розвитку його креативності?
7. Сформулюйте основні умови психологічного забезпечення інноваційного навчання.

4. Дидактична творчість

Основні вимоги до дидактичної творчості викладача.

Основи оптимального вибору форм і методів навчання.

Освітні технології. Технологічна творчість.

Робота з обдарованою молоддю.

З опорою на матеріал цього розділу, студент має пояснити, від чого залежить оптимальний вибір методу і форм організації навчання, необхідні умови дидактичної творчості викладача, охарактеризувати роботу викладача з обдарованими студентами.

Педагог должен быть свободным творцом, а не рабом чужой указки.

Л.Н.Толстой

Перед кожним педагогом – і досвідченим, і молодим – постає задача вибору методів активного навчання, заходів впливу на аудиторію, способів активізації пізнавальної діяльності студентів на кожному занятті. Цей вибір залежить від вірної оцінки студентської аудиторії (рівня фонових знань, зон найближчого і актуального розвитку, життєвого досвіду і інтересів слухачів), від професійної майстерності викладача щодо впровадження інноваційних технологій, формування мотивації учіння, керування пізнавальними психічними процесами студентів під час заняття, рівня емпатії педагога і, нарешті, технічних можливостей і виділеного для заняття часу.

Отже, **дидактична творчість** викладача – це вміння конструювати майбутнє заняття і впровадити цю модель в педагогічну практику. Творчий характер педагогічної діяльності виявляється також в умінні аналізувати педагогічну ситуацію, формулювати педагогічні задачі і знаходити оптимальні шляхи їх розв'язання. Це неможливо зробити без фундаментальних знань з дидактики, педагогічної психології.

Дидактичні знання – знання закономірностей і принципів процесу навчання, системи методів і засобів реалізації існуючої задачі. Це відповідь на питання "Для чого вчити?", "Чому вчити?" і "Як вчити?". Педагогічна психологія досліджує психологічні чинники реалізації цих питань і додає ще й особистісні компоненти "Кого навчаємо?" і "Хто навчає?".

Але необхідність дидактичних, психолого-педагогічних знань не завжди усвідомлюється всіма викладачами. Дехто вважає, що досить знати той предмет, який викладаєш, - і автоматично стаєш хорошим викладачем. Але кожен з нас має досвід спілкування як з професійним, майстерним викладачем, так і з фахівцями якогось профілю, які так і не стали викладачами. Наш славетний співвітчизник Костянтин Дмитрович Ушинський ще в ХІХ столітті писав, що *мистецтво навчання й виховання майже всім здається легким і знайомим, і зовсім небагато тих, хто впевнився: крім терпіння, таланту і навичок потрібні ще й спеціальні знання.*

Як же сполучати у своїй педагогічній діяльності вимоги навчальної програми і творчий підхід? Інноваційне навчання, сучасні дидактичні концепції дедалі дають все більший простір для творчих розробок викладача. але дидактична творчість викладача має базуватися на деяких необхідних аспектах:

- Науковість.** Всі інноваційні перетворення, нововведення, способи і прийоми повинні мати наукову основу – психолого-педагогічні дослідження. Тільки спираючись на фундаментальні знання педагогічної, вікової психології можна прогнозувати вплив нововведень на учбову діяльність студента, формування його особистісних новоутворень, його психічний стан.

- Пріоритет особистості.** Вибір методів в особистісно-орієнтовному навчанні визначається запитам, інтересами студента, цілями і професійними вимогами майбутнього фахівця.

- Метою навчання** є не набуття набору фактів, теорій, формул, а зміни особистості студента в результаті самостійного учіння.

- Головне завдання інноваційного навчання – створити умови для розвитку творчого потенціалу кожного студента.**

- Всі освітні технології повинні бути здоров'язберігаючими.**

Для оптимального вибору методу навчання Ю.К.Бабанський пропонує такий алгоритм:

1-й крок: прийняти рішення про те, чи буде дана тема вивчатися студентами самостійно. Якщо студент без зайвих зусиль і витрат часу здатний опанувати цей матеріал, допомога педагога виявляється зайвою. Інакше вона необхідна.

2-й крок: визначити співвідношення репродуктивних і продуктивних методів. Якщо є умови, то перевага надається продуктивним методам.

3-й крок: визначити співвідношення індуктивної й дедуктивної логіки, аналітичного і синтетичного шляхів пізнання. Якщо це посилено для слухачів, дедукція і аналіз більш економні та близькі до наукового викладання.

4-й крок: обрати сполучення словесних, наочних і практичних методів.

5-й крок: визначити способи стимулювання діяльності студента.

6-й крок: визначити системи контролю й самоконтролю.

7-й крок: обміркувати запасні варіанти на випадок відхилення реального процесу навчання від запланованого.

Додамо ще декілька порад:

- Організація проблемного і евристичного навчання потребує більше часу, але активізує процеси мислення слухачів.

- Це не означає, що всі заняття необхідно робити проблемними. В конструктивній діяльності педагога є місце і традиційним методам і формам організації занять, і особисто перевіреним прийомам оптимізації традиційних форм, і елементам інноваційних освітніх технологій. Але кожне заняття повинно створювати умови особистісного зростання студента.

- Формування мислення студента важливе, але не єдине завдання. Пам'ятаймо про способи розвитку емоційної, моральної, духовної сфери особистості в процесі педагогічного спілкування.

- Методи і форми навчання можуть визначатися суб'єктивним вибором викладача. Іноді улюблені, перевірені методи стають найефективнішими в методиці викладання даного викладача. але треба врахувати і суб'єктивність оцінювання Вашого заняття колегами та адміністрацією.

Для запобігання різких, суб'єктивних або необґрунтованих оцінок Вашого методу, Вашої діяльності, ми пропонуємо заздалегідь на засіданні кафедри затвердити схему аналізу відкритого заняття.

Приклад схеми аналізу відкритого заняття.

1. Мета заняття (формулювання мети і плану для слухачів).
2. Науковість, доступність, посиленість обраного матеріалу.
3. Актуальність змісту, прикладні аспекти, ступінь новизни, проблемності, привабливості.
4. Формування мотивації учіння.
5. Вибір форм, методів і засобів навчання
6. Керування пізнавальною діяльністю студентів під час заняття.
7. Активність студентів, зворотній зв'язок з аудиторією.
8. Психологічна атмосфера заняття, психічний стан студентів і викладача.
9. Культура мовлення.
10. Організація самостійної роботи студентів.
11. Рекомендації викладачу.

Американські фахівці Д.Ален і К.Раїн вважають, що підвищити ефективність заняття допомагають такі аспекти:

- Варіювання стимуляції студента (відмова від монологічного, монотонного стилю викладання, вільна поведінка викладача в аудиторії);
- Привертання уваги за допомогою захоплюючого початку, маловідомого факту, парадоксу тощо;
- Грамотне підбиття підсумків заняття або його частин;
- Застосування пауз, різної інтонації, невербальної комунікації (погляди, міміка, жести);
- Постановка навідних і контрольних питань;
- Мотиваційні підкріплення;
- Завдання для стимулювання творчої активності;
- Використання ілюстрацій, прикладів;

- Повторення.

В діяльності будь-якого педагога може наступити такий момент, коли звичайні способи не допомагають розв'язанню професійних проблем. Тоді педагог аналізує причини невдач, прогнозує можливі наслідки, впроваджує нові прийоми, способи організації навчання, дослідні методики. Він може повертатися до освоєних доробок, доповнюючи їх новими підходами педагогічної психології і педагогіки.

С.І.Самигін класифікує педагогічну творчість таким чином.

Дидактична творчість – це діяльність в сфері навчання з винаходу різних способів відбору і структурування учбового матеріалу, методів його передачі і засвоєння студентами. Досвід показує, що це найбільш розповсюджений тип творчості як для педагога, так і для студента.

Технологічна творчість – це діяльність в галузі педагогічної технології, проектування нових педагогічних систем, ситуацій, що сприяють підвищенню результативності навчання. Це найскладніший тип педагогічної творчості.

Організаційна творчість – це творчість в сфері управління, створення нових способів планування, контролю тощо. Організаційна творчість забезпечує наукову організацію праці.

Відповідно до документів ЮНЕСКО, **освітня технологія** – це система діяльності педагога та студентів в освітньому процесі відповідно до конкретної ідеї у взаємозв'язку цілей, змісту і методів, що має за мету оптимізацію форм освіти.

Якщо ви беретесь за розробку нової педагогічної технології, алгоритм буде такий:

- Вибір пріоритетних цілей: які компетенції зможе отримати студент в процесі вивчення даної навчальної дисципліни;
- Розробка технології навчання, тобто проектування змісту дисципліни, форм організації навчального процесу, методів і засобів навчання;

- В технологію навчання обов'язково включатимуться засоби мотивації пізнавальної діяльності студентів, засоби контролю, форми і засоби педагогічного спілкування [14].

Педагогічна майстерність викладача і його творчий підхід буде виявлятися в тому, щоб обрати необхідний зміст, впровадити оптимальні методи й засоби навчання у відповідності до програми і мети вивчення даної дисципліни. Проведені нами психолого-педагогічні дослідження показали, що поруч із прагненням молодих викладачів до пошуку нових активних, інтерактивних методів і форм навчання, існує ряд бар'єрів, серед котрих найважливішими ми вважаємо такі:

- Недостатня методична компетентність викладачів, обмежене знайомство із сучасними педагогічними технологіями;
- Інтуїтивне застосування тих чи інших інновацій в контексті даної дисципліни, здебільшого без урахування психологічних закономірностей;
- Ігнорування зони найближчого розвитку студента, суб'єктивного досвіду особистості в конструктивній діяльності викладача;
- Ригідність мислення, психологічні установки деяких викладачів: "хто хоче – той візьме знання" (тоді як психологічні дослідження виявили переважаючий вплив дидактичних умов діяльності на формування пізнавальної мотивації, а, отже, стимулювання навчально-пізнавальної активності студентів – одне з головних завдань викладача);
  - Психологічний бар'єр, що виникає в процесі нововведення (воно, як правило, відбувається в умовах ризику і невизначеності);
  - Репродуктивний стиль більшості навчальних посібників;
  - Недостатня компетентність викладачів в розвитку креативності студентів в процесі навчання.

На останньому треба зупинитись детальніше. **Основними етапами розвитку креативності студента є розвиток творчого мислення, творчої уяви, особистісних характеристик креативності** (див. попередній розділ).

Методичною основою розвитку креативності студентів є, на наш погляд, дидактична евристика, евристичне навчання. За А.В.Хуторським, *евристичним ми називаємо навчання, яке має за мету конструювання студентами власного сенсу, цілей та змісту освіти*. Таким чином, евристична діяльність включає в себе і самі творчі процеси по створенню освітньої продукції в навчальних дисциплінах, і пізнавальні процеси, необхідні для супроводження творчості, і організаційні, методологічні, комунікативні процеси, що забезпечують підготовчий, мотиваційний, цілевстановлюючий аспекти розвитку креативності студента та реалізації його творчих здібностей. Індивідуальна програма вивчення дисципліни, індивідуальний навчальний план, власний особистісний зміст і мета вивчення дисципліни можуть ставати засобами евристичної освітньої діяльності і її продуктами. Основним критерієм оцінки стає особистісне прирощення студента в процесі опанування даного модуля даної дисципліни.

Особливого значення набуває робота викладача з розвитку творчого мислення, творчої уяви студента в процесі адаптації першокурсників. *Хочу підкреслити головну думку: розвиток креативності, творчого потенціалу кожного студенту – необхідна умова оптимального процесу адаптації першокурсника до вищого навчального закладу.*

Обдаровані студенти – дуже тендітна частина нашої молоді, чутлива до недооцінки або негативної реакції тих, хто їх оточує. Тільки в останній час ми підходимо до розуміння того, наскільки чутливі наші студенти до заохочення або висміювання їх інтелектуальних і творчих ініціатив, як відношення педагога впливає на розвиток їх здібностей. Усупереч розповсюдженому переконанню, що талант сам може пробити собі дорогу, наукові дослідження виявляють протилежну картину. Обдаровані підлітки, юнаки в своєму розвитку часто схильні до особливого ризику. Часто виникають ускладнення в спілкуванні з однолітками. Іноді спостерігається дисінхронія в розвитку різних властивостей особистості, психічних функцій, і студент, що виявляє яскраві здібності у вивченні однієї чи декількох дисциплін, може з великими ускладненнями опанувати дисципліни іншого напрямку. А різні когнітивні

стилі обдарованих студентів (когнітивно-імпульсивний, когнітивно-рефлексивний тощо) іноді провокують їх на негативне відношення до тієї чи іншої форми заняття або до стилю педагогічної діяльності конкретного викладача. Це може посилюватися хворобливим самолюбством наших "нестандартних студентів". І тоді вже тільки такт, професійна етика викладача може змінити ситуацію і продемонструвати головну умову суб'єкт-суб'єктних відносин у педагогічному процесі: ми – різні, ми вчимося розуміти один одного в спілкуванні, в дискусіях, знаходячи різні підходи до розв'язання проблем та різні критерії оцінювання.

Хочу підкреслити думку: тільки творчий викладач може виховати творчу особистість студента. І тут стає перед нами проблема особистісного самовдосконалення і творчого розвитку самого викладача. Найчастіше, термін підвищення кваліфікації викладач використовує для наукової роботи в обраній галузі, рідко – для психолого-педагогічного, методичного вдосконалення. Курси підвищення педагогічної майстерності молодих викладачів, магістратура "Педагогіка вищої школи" мають за мету вдосконалити викладача як педагога, надати йому можливість опанувати нові інноваційні технології, зацікавити його новими дослідженнями в галузі педагогічної психології, педагогіки вищої школи, в межах інтерактивних форм навчання поділитися досвідом з колегами, мотивувати подальшу самостійну роботу з літературою.

Звичайно, крім компетентності в фаховій галузі і психолого-педагогічній компетентності, для викладача вищої школи залишаються важливими і загальна ерудиція, і обізнаність в соціальних, політичних питаннях, питаннях культури, мистецтва. Отже, особистісно-орієнтований підхід має на увазі не тільки творчий розвиток студента, але й педагога, сприяння його не статусному, соціальному, а внутрішньому, особистісному зростанню. Засновник гуманістичної психології К.Роджерс вважав, що особистісна спрямованість і особистісна зрілість важливіша за інструменти і підготовку.

Що стосується **вимоги здоров'язбереження до форм і методів інноваційного навчання**, то, на наш погляд, треба пояснити її зміст. Поняття

„здоровий спосіб життя” — це концентрований вираз взаємозв’язку способу життя і здоров’я людини. Рівень культури людини і суспільства безпосередньо впливає на формування мотивації щодо збереження здоров’я, на ступінь пріоритетів потреб людини і створення відповідної атмосфери в суспільстві, де здоровий спосіб життя буде вважатися не тільки обов’язковим, але престижним і привабливим. **Здоровий спосіб життя – це психологічна концепція життєдіяльності людини у III тисячоліття.** Життєдіяльність людини як складної живої системи має забезпечуватися на різних рівнях функціонування, що пов’язані між собою: біологічному, психологічному, соціальному. Кожний рівень має свої критерії здоров’я людини, свої особливості прояву.

Здоров’я на біологічному рівні має забезпечуватися динамічною рівновагою функцій усіх внутрішніх органів. В процесі навчання здоров’я на біологічному рівні ми повинні забезпечувати, дбаючи про місце і умови проведення занять: безпечність, освітленість, наявність свіжого повітря, зручність.

Комплексний підхід в оцінюванні психічного здоров’я людини є найбільш перспективним. Найважливішими критеріями найчастіше вважають психічну рівновагу, гармонійність організації психіки, її адаптивні можливості. Серед властивостей особистості це – оптимізм, зосередженість, моральність (нравственность), почуття відповідальності, впевненість в собі, вміння не ображатися, невимушеність, почуття гумору, працездатність, самоповага, самоконтроль. Серед психічних станів виділяють емоційну стійкість, зрілість почуттів відповідно до віку, стійкість до стресорів, збереження оптимального самопочуття з перевагою стеничних емоцій.

З психічних процесів критеріями психологічного здоров’я є адекватність психічного відбиття, здатність до концентрації уваги, логічного мислення, збереження інформації, креативність, інтелектуальні здатності, дисципліна розуму.

Здоров’я на психічному рівні ми повинні забезпечувати, керуючи пізнавальними процесами студента під час заняття, дбаючи про профілактику втоми, навчаючи студента елементам самоорганізації розумової діяльності.

Особливо хворобливі удари, що викликають стрес, пов'язані з нерационально, негармонійно організованим психологічним середовищем:

- занадто інтенсивний або монотонний ритм роботи і життя за умови відсутності відновлення працездатності, радісних свят та приємних емоцій;
- відсутність часу на спілкування, творчість, відпочинок;
- неспроможність виявити свої здібності, переконання;
- велика щільність населення, шум, неестетичність будівель тощо.

Психологічний стрес можна охарактеризувати як стан організму, що виникає в процесі взаємодії індивіда зі зовнішнім середовищем і супроводжується значною емоційною напругою в умовах, коли нормальна адаптивна реакція є недостатньою. При порушенні збалансування в системі „людина-середовище”, емоційний стрес може набувати хронічного характеру і знижувати ефективність психічної адаптації людини. Саме це є однією з передумов розвитку хвороби. Характер реакції особистості на стресори (фактори, що викликають стрес) обумовлює залежність між соматичним захворюванням і психологічним кліматом, в якому людина живе і працює. Так підвищений рівень вимогливості, незадоволеність собою може провокувати розвиток серцево-судинних патологій. Не проходить без наслідків багаторічний смуток, тривожність, роздратованість, невпевненість в собі, приниження самоповаги. Отже, ймовірність прояву негативних наслідків стресу тісно пов'язана з особистісними властивостями, рисами характеру, реагуванням на стресори, можливостями оптимізації власного емоційного стану.

Стратегії виходу зі стресової ситуації можна поділити на такі групи: змінити або ліквідувати проблему (якщо це можливо); зменшити її інтенсивність за рахунок переосмислення ситуації, її значущості; полегшити її вплив за допомогою спеціальних засобів.

Особливо треба зупинитися на проблемі забезпечення психологічного здоров'я викладача. Існування проблеми зумовлене як об'єктивними, так і

суб'єктивними чинниками. Реформування освіти вимагає підвищення адаптаційних можливостей викладача, а соціальна нестабільність породжує підвищену тривожність. Почуття відповідальності, вимогливість до себе, притаманні високопрофесійним викладачам, неможливість повної самореалізації особистості або недооцінка здібностей (особливо молодих викладачів), конфліктні ситуації в колективі – все це може бути причиною емоційного вигорання викладача. Н.Заплаткіна зазначає, що у фрустраційних станах перебувають майже 80% викладачів, серед яких 50% - молоді фахівці. Отже, проблема забезпечення психологічного здоров'я викладача стає вкрай актуальною. В розв'язанні цієї проблеми найважливішими ми вважаємо:

- Підвищення психологічної культури викладача;
- Роботу психологічної служби (спеціальні тренінги, консультації; в НГУ автором проводилися тренінги протидії емоційному вигоранню педагога);
- Роль керівника підрозділу, від якого в значній мірі залежить як психологічний клімат в колективі, так і доля кожної людини;
- Підтримка творчої діяльності викладача як найкращого засобу антифрустраційного, антистресового способу організації педагогічного процесу.

Отже, особистісно-орієнтований підхід має на увазі творчий розвиток не тільки студента, але й педагога, сприяння його не статусному, соціальному, а внутрішньому, особистісному зростанню.

На психологічному рівні здоров'я – це гармонійний розвиток здорової особистості. Головне завдання для викладача в цьому контексті – це обрання відповідного стилю суб'єкт-суб'єктного педагогічного спілкування, який забезпечує емоційну стабільність, зацікавленість, взаємоповагу, створення умов для розвитку творчого потенціалу особистості.

Саме в творчості особистість здатна задовольнити свою найвищу потребу – потребу в самоактуалізації. Саме творчість є невичерпним джерелом натхнення, стенічних емоцій, сталих оптимістичних почуттів. Саме в творчості людина має

можливість висловити свою індивідуальність, своє ставлення до інших людей, своє світосприйняття, любов. Саме в творчості ми маємо змогу розвинути всі типи мислення, уяви, інтуїтивного прозріння. Тільки в творчості людина усвідомлює, що створена “за образом і подобою Творця”.

Шляхи розв’язання проблеми збереження психічного (психологічного) здоров’я особистості в навчально-виховному процесі у вищій школі можна об’єднати за наступними напрямками:

- Дотримання правил психогієни інтелектуальної праці (відсутність шуму, свіже повітря, можливість усамітнення, естетика робочого приміщення, доброзичливий клімат в робочому колективі, відсутність принизливого відношення, критиканства, грубості);
- Створення умов для повноцінного функціонування пізнавальних психічних процесів особистості (впровадження активних методів навчання, засобів активізації пізнавальної діяльності студента);
- Розвиток логічного, теоретичного, системного професійного мислення в процесі застосування технології проблемного навчання, case-study, знаково-контекстних технологій та інших, розробка засобів діагностики професійних компетенцій майбутнього фахівця;
- Забезпечення умов для розвитку творчих здібностей особистості (залучення студентів до науково-дослідницької роботи, творчі, проектні завдання, інтерактивні методи навчання, науково обґрунтована організація самостійної роботи студентів, позааудиторні заходи, що надають можливості самореалізації особистості в інших видах діяльності, розвитку емоційної сфери особистості);
- Впровадження системної діяльності ВНЗ в напрямку розв’язання проблеми адаптації першокурсників до нових умов навчання у вищій школі (організаційна, дидактична і соціальна адаптація);
- Запровадження суб’єкт-суб’єктного стилю спілкування викладача і студентів;

- Набуття навичок досягнення консенсусу, ведення переговорів між особами або групами з різними інтересами, цілями як альтернатива диктату і агресії;
- Усунення наслідків негативного впливу стресу на здоров'я індивіду шляхом ознайомлення студентів зі способами виходу зі стресової ситуації, зміцнення психічної стійкості і рівноваги.

Запровадження антистресового способу життєдіяльності студентів і викладачів: розв'язання конфліктів способами співпраці, протидія емоційному вигоранню викладачів, підтримка спроб творчої самореалізації педагога і студента, створення в університеті культу знань, творчості, взаємоповаги, взаємодопомоги.

Підсумуємо вищезазначене.

Інноваційна діяльність – це найскладніший вид творчості педагога. Впровадженню будь-якого нового прийому, способу навчання, нових комбінацій відомих методів з урахуванням даної аудиторії і змісту навчання має передувати відповідь на питання: „Які зміни відбуваються в особистості студента?“, „Які умови для свого розвитку він отримає на цьому занятті?“. Інновація виникає тоді, коли людина проявляє дослідницький інтерес до проблем, з якими стикається. Ці проблеми можуть виникати не тільки в оточуючому середовищі, але й в самій людині, в сфері її потреб, цінностей.

Творча діяльність необхідна не тільки для створення нових технологій, інновацій, але й для збереження культурних, наукових і художніх традицій. Отже традиції й інновації – два потоки одного творчого дидактичного процесу, що розходячись і зливаючись, дають нову якість, новий продукт, новий рух вперед в галузі освіти і культури [13].

Автор є прихильником думки про те, що кожне обмірковане та підготовлене заняття для педагога є актом дидактичної творчості за умови виконання наступних вимог:

- відбір змісту з урахуванням аудиторії (курс, спеціалізація, особистісний досвід, денна або заочна форма навчання);

- вибір методів і форм навчання з урахуванням зони найближчого розвитку студента, з урахуванням психологічних особливостей даного віку;
- застосування методів, прийомів, які активізують пізнавальну діяльність студента;
- створення мотивації до продовження навчання;
- встановлення зворотнього зв'язку з аудиторією, гнучке реагування на педагогічні ситуації, що виникають протягом заняття;
- вміння аналізувати реалізацію свого плану заняття, враховуючи недоліки та позитивні моменти організаційного етапу та їх причини;
- сполучення прогностичної та рефлексивної діяльності педагога (вміння враховувати результати аналізу при плануванні майбутніх занять);
- створення сприятливого емоційного клімату, доброзичливої атмосфери на заняттях;
- отримання позитивних емоцій як студентами, так і викладачем.

Навряд чи можна виключити якусь з цих вимог при здійсненні повноцінного творчого педагогічного процесу. *Науково, доступно, цікаво, захоплююче* – ось обов'язкові умови створення творчої атмосфери на заняттях. І тільки педагога, захопленого своєю справою, закоханого у свою професію, здатного донести цю любов до слухачів та заразити їх своєю переконаністю, емоційністю, натхненням, вірою можна назвати високопрофесійним, компетентним фахівцем.

Питання до самоконтролю.

1. Як Ви розумієте термін "дидактична творчість"?
2. Визначить базові принципи дидактичної творчості викладача.
3. Від чого залежить оптимальний вибір методу навчання?
4. Якою Ви бачите роботу викладача з обдарованими студентами?
5. Розкрийте значення вимоги здоров'язбереження до інновацій у вищій школі.
6. Визначить необхідні умови створення ефективного повноцінного заняття. Додайте результати своїх спостережень.

5. Психологічні чинники ефективності кредитно-модульної системи організації навчання

*Адаптація першокурсника.
Мотивація пізнавальної діяльності і
вдосконалення методів навчання.
Організація самостійної роботи
студента та її контроль.*

*Педагогічне спілкування. Психологічне
розвантаження студента.
Прозорість навчального процесу.*

З опорою на матеріал цього розділу, студент повинен визначити психологічні чинники, що мають найбільший вплив на ефективність кредитно-модульної системи організації навчання і надати характеристику кожного з них, проаналізувати основні засоби підвищення ефективності організації навчального процесу з точки зору розвитку і саморозвитку особистості.

**Сильним і досвідченим стає той педагог,
який вміє аналізувати свій труд.**

В.О.Сухомлинський

Останні роки провідні навчальні заклади в Україні запроваджують кредитно-модульну систему організації навчального процесу (КМСОНП). Мета впровадження КМСОНП – підвищення якості підготовки і конкурентноздатності фахівців – випускників вищих навчальних закладів. Новації в організації навчального процесу, розробка навчального плану, змісту навчальних дисциплін, контрольних заходів, методичного забезпечення навчального процесу за новими вимогами акцентують увагу всіх учасників педагогічного процесу на організаційних аспектах впровадження КМСОНП. Недостатня увага приділяється психологічним умовам ефективності функціонування КМСОНП, адже інновації в системі освіти висувають на перше місце коло психолого-педагогічних проблем.

Автор пропонує таку **систему психологічних чинників**, що мають найбільші вагові коефіцієнти щодо їх впливу на ефективність функціонування КМСОНП і доцільність її впровадження у вітчизняну освітянську практику:

- *Оптимізація процесу адаптації першокурсника до умов вищого навчального закладу;*
- *Прозорість навчального процесу і всіх його складових;*
- *Мотивація пізнавальної діяльності студента;*
- *Проблемне викладання, активні методи і форми навчання;*

- *Організація самостійної роботи студентів;*
- *Форми контролю якості освіти;*
- *Суб'єкт-суб'єктна модель педагогічного спілкування;*
- *Психологічне розвантаження студента;*
- *Концепція психологічного супроводження професійного становлення особистості.*

5.1 Адаптація першокурсника

Ломка динамічних стереотипів при переході від шкільної системи до системи навчання у вищій школі, зміна побутових умов для іногородніх студентів, нове соціальне середовище - усе це супроводжує першокурсника і вимагає формування психологічних механізмів адаптації особистості вчорашнього школяра до нових умов життя і діяльності. Цей процес найчастіше буває болісним, викликає стресові ситуації, занижену самооцінку або, навпаки, бажання самоствердитися в новому колективі з проявами девіантної поведінки (розв'язність, зухвалість, алкоголь, нікотин, наркотики).

У своєму практичному дослідженні ми розглядали адаптацію першокурсника до вищого навчального закладу як багатовекторну модель, що складається, принаймні, з наступних складових:

- Організаційна;
- Академічна (дидактична);
- Соціально-психологічна.

Організаційна складового процесу адаптації пов'язана, перш за все, з одержанням студентом інформації про розклад занять, місцезнаходження аудиторій, бібліотек, кабінетів і лабораторій, консультації викладачів, організації навчального процесу й контролю (ці ускладнення в перші місяці навчання в університеті відзначили 95% опитаних).

Саме цю складову процесу адаптації першокурсника ми можемо оптимізувати зусиллями куратора, деканату і викладачів, що працюють з першим курсом. Точність і своєчасність подачі даної інформації сприяє можливості

організувати й спланувати свою діяльність тим студентам, у яких вже в період шкільного навчання були сформовані на рівні особистісних властивостей уміння планувати свою роботу, організованість і відповідальність. Однак слід зазначити, що здатність людини до свідомої регуляції своєї поведінки в 17-18 років сформована не повною мірою, що ми й спостерігаємо у переважній більшості першокурсників. Навчання елементам самоменеджменту, плануванню своєї навчальної діяльності могли б виконувати куратори в співдружності з психологічною службою.

Основні навички й уміння самостійної роботи повинні формуватись в середній школі, однак найчастіше цього не відбувається. Базові інтелектуальні уміння (розумові операції), необхідні для успішного навчання у вищому навчальному закладі, у багатьох першокурсників відсутні: способи змістової переробки тексту, пошуку інформації, систематизації, класифікації, аналізу, порівняння, узагальнення. Високий рівень загального інтелектуального розвитку, пам'яті, мислення, сприйняття, уявлення, уваги також залишається ідеальною моделлю студента, що незначно корелює з реальним рівнем розвитку пізнавальних психічних процесів у першокурсників. Не маючи цих умінь, першокурсник не здатен переробити запропонований обсяг інформації (особливо ту частину, що відведена на самостійне вивчення). Результати дослідження свідчать, що дякуючи зусиллям викладачів, матеріал лекції вважають зрозумілим 67% опитаних, 90% вважають, що вони вміють конспектувати лекцію, хоча в дійсності це виявляються записи під диктування в повільному темпі. Конспектувати ж матеріал першоджерела, писати реферати вміють, по їх власній оцінці, 51% опитаних.

Саме цей вектор процесу адаптації першокурсника є, на наш погляд, ключовою ланкою у формуванні цілісної соціально-професійної компетенції майбутнього фахівця, її інтелектуальнозабезпечуючого і особистісного рівня.

Така постановка питання вимагає спеціальної програми навчання способам інтелектуальної діяльності, спеціальних завдань для розвитку розумових операцій, когнітивних процесів, організації своєї навчальної діяльності. Усе це

може бути змістом навчальної дисципліни "Введення у вищу освіту", "Мистецтво учіння" (або з іншою назвою), обов'язкової для першокурсників в першій чверті. Перенесення центра тяжіння зі запам'ятовування інформації на її осмислення також є важливою задачею для викладачів, що працюють на першому курсі.

Перший рік навчання - це етап цілісного розвитку особистості, входження в нову соціальну роль. Як показують наші дослідження, психічний стан першокурсника в цей період може характеризуватися: ейфорією від того, що він вступив до вищого навчального закладу (29%), тривожністю (59%), сумом про те, що поруч немає гарних друзів (15%), звичного шкільного оточення, однокласників (37%). Бажання стати повноцінним членом нового колективу може гальмуватися як особистісними властивостями (боязливість, невміння спілкуватися, відсутність ініціативи), так і браком інформованості про позааудиторні заходи, студентське самоврядування, роботу клубів, секцій, центрів.

Саме на куратора покладена відповідальна місія: допомогти створити колектив навчальної групи, виявити індивідуальні особливості студента, що допоможе включити його в нове коло спілкування, надасть можливість уникнути дезадаптаційного синдрому, зробити процес адаптації більш рівним і психологічно комфортним. **Таким чином, психолого-педагогічна підготовка кураторів стає невідкладною задачею вищих навчальних закладів.**

5.2 Мотивація пізнавальної діяльності і вдосконалення методів навчання

В умовах КМСОНП від 1/3 до 2/3 часу, призначеного на вивчення окремої навчальної дисципліни, відведено на самостійну роботу. В цьому виді навчальної діяльності саме мотиви визначають її особистісний зміст, стають основними важелями підвищення її ефективності, навіть коли пізнавальний мотив не є домінуючим для студента в конкретній ситуації. Саме тому формування пізнавальної мотивації стає першочерговим завданням педагога. Саме

мотиваційний аспект стає провідним в конструктивній частині діяльності педагога в умовах скорочення аудиторних годин на вивчення низки дисциплін, перш за все – гуманітарних.

Поняття "мотив" означає спонукання до діяльності, причину дій і вчинків. Види навчальних мотивів різноманітні: інтерес до змісту або процесу діяльності; прагнення до самоствердження, самореалізації; матеріальні стимули (разова грошова винагорода, стипендія тощо); почуття обов'язку (перед батьками, суспільством, спонсорами, що оплатили навчання тощо); набуття професійних вмінь, навичок, що дозволить ефективно працювати в майбутньому за обраним фахом; прагнення до встановлення або підтримання стосунків з іншими людьми. Мотивація враховує сукупність мотивів і ситуативні фактори.

Виділимо головні психолого-педагогічні аспекти, які має брати до уваги викладач:

- Високомотивовані індивіди більше працюють і, як правило, досягають кращих результатів;
- Менш здібний, але більш мотивований студент досягає найчастіше більшого успіху, ніж його більш здібний колега;
- Надмірна складність діяльності призводить до зниження мотивації, якщо у індивіда ще не сформовані інтелектуальні дії, необхідні для розуміння і розв'язання задачі;
- Несприятлива життєва ситуація, в якій зараз перебуває студент, може призвести до зниження як мотивації, так і ефективності пізнавальної діяльності;
- Очікування неприємностей, покарань, незручностей (погрози батьків, викладачів, можливе відрахування з університету) – це негативна мотивація уникнення, яка може стимулювати до діяльності лише на короткочасний термін, доки існує реальна загроза;
- Позитивна оцінка своїх здібностей і своєї компетентності, віра у свої можливості успішно виконати завдання – важливий мотиваційний чинник;

- Педагог має використовувати мотиваційне переключення, тобто формування позитивного ставлення, інтересу до змісту дисципліни шляхом спроб пов'язати його з особистісно значущими для студента об'єктами чи діяльністю;

- Мотиваційне зумовлення – це надання емоційного значення певному предмету або змісту, поширення емоційного переживання на новий зміст. Саме тому емоційно піднесена атмосфера на заняттях, що створюється педагогом з перших зустрічей зі студентами, може викликати позитивний мотив вивчення наступного матеріалу;

- З метою підвищення мотивації діяльності варто вдаватися до форм позитивного підкріплення: схвалення, підвищення статусу, високі рейтинги, оцінки, тестові бали, виявлення уваги до власних думок студента;

- Спонукальний ефект має чітке визначення мети, усвідомлення значення діяльності, визначення засобів досягнення мети (Що зробити? Для чого? Як це зробити?).

Дослідження психологів (Л.Д.Столяренко та ін.) підтверджують, що пізнавальна мотивація є не стільки виявленням особистісної риси, скільки відображенням заданих умов діяльності, дидактичного впливу.

Отже, викликати зацікавлення, сформувати пізнавальну мотивацію до вивчення, стимулювати допитливість студента, його творчу ініціативу – першочергова задача викладача при плануванні занять та їх здійсненні.

Способи формування пізнавальної мотивації студентів – це актуальність і новизна змісту, розкриття важливості вивчення даної теми, дисципліни, її прикладне значення, практичне застосування, використання творів літератури та мистецтва, ефекту парадоксальності, здивування, порівняння і аналогії. Формуванню пізнавальної мотивації сприяють навчальні дискусії, ділові ігри, проблемність, емоційність викладання, використання інформаційних технологій у навчальному процесі.

Для реалізації мети підвищення ефективності навчання наступним завданням викладача стає **вдосконалення форм і методів навчання** (докладно про це – у розд. 2 і 3). Зазначимо основні форми і методи, що активізують процес засвоєння знань і спонукають до постійної взаємодії студентів і викладачів:

- Проблемні лекції;
- Практичні заняття з використанням комп'ютерів, аудіовізуальних методів, лабораторні роботи;
- Евристичні бесіди;
- Ділові, рольові, ситуаційні та імітаційні ігри;
- Семінари-дискусії;
- Круглий стіл;
- Розв'язування ситуаційних задач;
- Тренінги;
- Науково-дослідна робота;
- Науково-практичні конференції;
- Екскурсії;
- Групові або індивідуальні консультації;
- Практика, курсові, дипломні роботи;
- Організація контролю і самоконтролю.

Особливе значення в КМСОНП має проблемне навчання, бо саме воно формує студента як активного суб'єкта пізнання, розвиває аналітичне, логічне, критичне мислення, робить пізнавальну діяльність цікавою, привабливою, формує внутрішню мотивацію досягнення, самоствердження, формує розумові операції і прийоми інтелектуальної діяльності студента. С.Л.Рубінштейн відзначав, що початковим моментом розумового процесу є проблемна ситуація. Мислити людина починає, коли в неї з'являється потреба щось зрозуміти.

Ще раніше Конфуцій сказав: "Навчання без роздумів – шкідливе, роздуми без навчання – небезпечні".

5.3 Організація самостійної роботи студента та її контроль

В КМСОНП центр тяжіння перенесено на **самостійну роботу студентів**. Отже, під час навчання у вищій школі студент має навчитися прийомам і способам самостійної роботи з навчальною й науковою літературою, лабораторними установками, застосуванню інформаційних технологій в самостійній роботі. Завдання професорсько-викладацького складу створити нове методичне забезпечення самостійної роботи студентів, створювати умови всебічного творчого розвитку особистості студента, його нахилів і задатків, формувати мотивацію продовження учіння – навчання протягом усього життя як нової парадигми розвитку освіти ("Lifelong learning").

Самостійна робота студента буде ефективною за умови виконання необхідних вимог:

- Обґрунтований розподіл об'єму аудиторної і самостійної роботи;
- Наявність методики організації і управління самостійною роботою студентів;
- Забезпечення студента необхідними навчально-методичними матеріалами;
- Контроль за ходом самостійної роботи, засоби заохочення студента до якісного виконання роботи;
- Забезпечення мотивації студентів до самостійної роботи;
- Посилення консультативно-методичної ролі викладача;
- Готовність студента до самостійної роботи.

Дві останні вимоги підкреслюють необхідність спеціальних занять з першокурсниками в формі практичних занять або індивідуальних консультацій, метою яких є формування вмінь і навичок самостійної роботи: конспектування, реферування літератури, складання анотацій, робота з бібліотечними каталогами, психологічні закономірності ефективного запам'ятовування, осмислення, концентрацію уваги, розподілу часу самостійної роботи тощо.

В нашому дослідженні 95% респондентів-першокурсників ніколи не працювали з каталогами бібліотек, 70% не змогли пояснити, що таке анотування

і реферування літератури, 68% відчують ускладнення в осмисленні і запам'ятовуванні інформації.

Спеціальна методична література включає підручники і навчальні посібники з виділеними навчальними цілями, індивідуальними завданнями (або задачами), питаннями до самоконтролю. Це також методичні вказівки щодо виконання дипломної роботи, курсового проекту, індивідуального завдання, лабораторних робіт, написання рефератів тощо, розширені конспекти лекцій, методичні комплекси, що включатимуть програму дисципліни, теми семінарських або практичних занять, варіанти домашніх завдань, розрахунково-графічних робіт з прикладами розв'язування задач, питань для модульної контрольної роботи в друкованій і електронній формах видання.

Але це вимагає доробки законодавства України щодо захисту інтелектуальної власності з метою розповсюдження авторського права на видання в електронній формі.

Педагогічний контроль. Інноваційні освітні технології спричиняють пошуки нових форм контролю, засобів його ефективності й якості. Основні функції педагогічного контролю – діагностична, навчальна, виховна. Найчастіше ми застосовуємо поточний контроль, тематичний і підсумковий. Форми контролю – контрольні роботи, тести досягнень, заліки, екзамени, захист курсових, лабораторних, проектних робіт, відповіді на семінарських і практичних заняттях. Оцінка – висновок викладача щодо відповідності знань і умінь студента тим критеріям, що мають бути виголошені на початку вивчення дисципліни. При оцінюванні результату, викладач з'ясовує причини помилок, підказує студенту, на що треба звернути увагу при перездачі або в наступному контролі, а не тільки повідомляє числовий аналог в балах.

Але є деякі застереження:

- Не підлягає контролю те, що засвоєно на рівні ознайомлення (ООЗ);
- Збільшення кількості завдань не підвищує якості контролю, якщо вони не охоплюють всі передбачені види пізнавальної діяльності;

- Репродуктивні і продуктивні види завдань повинні мати різні вагові коефіцієнти при виведенні підсумкової оцінки.

Добре організований поточний, модульний контроль усуває необхідність підсумкового контролю, що й передбачає КМСОНП (залік або екзамен здаватимуть ті студенти, що бажають підвищити підсумкову оцінку, одержану за результатами модульних оцінок впродовж чверті (семестру)).

При рейтинговому оцінюванні на початку вивчення дисципліни студент повинен мати інформацію про оцінку в балах кожного завдання, кожної форми роботи і терміни їх виконання. Отже, своєчасне виконання завдання підвищує оцінку, стимулюючи систематичну роботу студента. Механізм рейтингового контролю дає можливість оцінити рівень мотивації студента до навчальної діяльності протягом семестру, а також реалізувати виховну і навчальну функцію контролю у випадку зворотнього зв'язку викладача зі студентом та при аналізі результатів поточного контролю.

І ще хочу підкреслити, що створення спокійної, доброзичливої психологічної атмосфери сприяє поліпшенню як емоційного стану студентів, так і результатів контролю.

Отже, основні педагогічні вимоги до контролю такі:

- Індивідуальний характер;
- Різноманітність форм;
- Об'єктивність;
- Диференційований підхід;
- Єдність вимог;
- Гласність;
- Доброзичливість.

О.П.Лобанов підкреслює також необхідність контролю змін в когнітивному й особистісному розвитку студента.

5.4 Педагогічне спілкування. Психологічне розвантаження студента

Взаємозв'язок психологічної атмосфери під час аудиторних занять, позааудиторних форм спілкування і ефективності навчальної діяльності студента, можливості розвитку його особистості є актуальною психолого-педагогічною проблемою. Травмуючі стресогенні ситуації можуть зруйнувати соціальну адаптацію студента, знизити його інтелектуальні можливості, спровокувати девіантну поведінку або замкненість студента.

Стан психічної напруги має сильний вплив на продуктивність діяльності людини. Саме тому наша мета – створити умови, найбільш сприятливі для розкриття творчого потенціалу студента, для можливості реалізувати свою здатність до навчання.

При помірно вираженому стані психічної напруги має місце мобілізація психічної діяльності, підвищення активності, зростання ефективності окремих властивостей уваги, продуктивності логічного мислення, об'єму короткочасного запам'ятовування.

При сильно вираженому стані психічної напруги мають місце дезорганізація психічної діяльності, скарги на дискомфорт з боку серцево-судинної системи, негативний емоційний фон, відчуття тривоги, очікування провалу, зниження функцій уваги, пам'яті, мислення, тобто зниження здатності до продуктивної розумової діяльності.

Запровадження КМСОНП реформує головну стресогенну ситуацію студентського життя – сесію. Здача модульних контрольних робіт протягом усієї чверті має, по-перше, організуючу і стимулюючу дію, формуючи мотивацію до систематичної роботи, а, по-друге, знижує ступінь психічної напруги у більшості студентів до помірного. Ситуація здачі модульних робіт стає стресором меншого ступеню екстремальності, отже вступає в дію суб'єктивний фактор оцінювання ситуації. Вектор можливості **психологічного розвантаження** студента виявляється співспрямованим з вектором самоорганізації регулярної самостійної роботи, можливості виявити свої здібності і здатності в процесі роботи впродовж чверті (семестру).

Інші стресори і стресогенні ситуації можливі в процесі адаптації першокурсника: це несформованість в середній школі базових інтелектуальних умінь і, як наслідок, нездатність студента сприймати лекцію, осмислити інформацію, конспектувати, працювати з навчальною книгою, каталогами бібліотеки, реферувати статті, вибирати основні ідеї, робити висновки. Тому знову хочу підкреслити думку: *якщо ми хочемо мати студента, здатного до навчання у вищому навчальному закладі, маємо навчити його способам і засобам інтелектуальної праці, допомогти тим, хто має мотивацію до навчання, але не має ще можливості самоорганізації і самоосвіти.* Ускладнення в цьому мають місце тому, що формування цих умінь – суто індивідуальна справа, і вимагає допомоги з боку психолога, викладача, куратора.

І, нарешті, різноманітні стресори – це конфліктні ситуації між студентом і викладачем, студентом та однокурсниками. Більшість з цих стресогенних ситуацій розв'язуються при впровадженні нового типу відносин між викладачем і студентом в педагогічному спілкуванні – **суб'єкт-суб'єктних відносин**. Хоча навряд чи можна назвати новим типом для вітчизняної педагогіки такі відносини. Кращим представникам вітчизняної вищої школи завжди були притаманні повага до студента, до його думок і потенційних творчих можливостей. В останнє десятиріччя науково обґрунтовано й підтверджено результатами психолого-педагогічних досліджень, що стратегія співпраці суб'єктів педагогічного процесу є профілактикою численних конфліктних ситуацій. Тільки при участі в інтерактивних формах роботи під час аудиторних занять, студент стає суб'єктом пізнавальної діяльності, а не тільки об'єктом впливу дидактичних засобів, що впроваджує викладач. Фізична присутність не тотожна участі в діяльності під час аудиторних занять. Альтернатива традиційним способам навчання – особистісно-діяльнісний підхід до організації навчання, вибору змісту, форм і методів проведення занять, активізація пізнавальної діяльності студента. Основи особистісно-діялісного підходу було закладено роботами Л.С.Виготського, О.М.Леонтева, С.Л.Рубінштейна, Б.Г.Ананьєва. Особистість вони розглядали як суб'єкт діяльності, що формує

себе в діяльності і спілкуванні і сама визначає характер цієї діяльності і спілкування.

В центрі процесу навчання знаходиться сам студент – його мотиви, цілі, психологічні особливості. Через зміст і форму учбових завдань, стиль педагогічного спілкування ми маємо максимально враховувати індивідуально-психологічні, вікові, гендерні, національні, статусно-соціальні особливості студента, зважити на подальший розвиток його пізнавальних процесів, особистісних властивостей діяльнісних характеристик.

В дидактичному плані цьому типу відносин відповідає проблемне викладання з різними підходами до розв'язання проблем, відмова від обов'язкової "чорно-білої" логіки і єдиної вірної відповіді для будь-якої ситуації. В процесі співпраці суб'єкти освітнього процесу формують модель своєї подальшої роботи, ієрархію мотивів, студент визначає особистісний сенс своєї діяльності, особистісне відношення до одержаної інформації (і тільки тоді інформація може стати власним знанням). Основні форми навчальної співпраці – дискусія, обговорення, евристична бесіда, круглий стіл.

В особистісному плані суб'єкт-суб'єктні відносини стимулюють зацікавленість до індивідуальності студента і викладача, своєрідності особистості і спілкування на основі спільних інтересів. Способом впливу в процесі спілкування переважно стає переконання, коли один з суб'єктів педагогічного процесу наводить факти, аргументи, які може оцінити співрозмовник і, можливо, змінить свою точку зору. Цей спосіб, на відміну від тиску, навіювання, виявляє можливості інтелекту співрозмовників.

Психологічний контакт виникає в результаті спільності психічного стану суб'єктів педагогічного процесу, що викликана їх взаєморозумінням, зацікавленістю і довірою.

Вкрай необхідні антистресові тренінги, де молода людина набуває навичок "антистресової поведінки", релаксації, "антистресового світогляду", саморегуляції. Ці тренінги, а також індивідуальні консультації, має проводити професійний психолог в межах роботи психологічної служби ВНЗ. Актуальність

цих заходів підтверджують дослідження автора, а також О.Капшукової, А.Говорун, В.Величенко, проведені в НГУ. За цими дослідженнями, високий стан тривожності притаманний 60-80% респондентів – студентів I-III курсу НГУ. Сполучення тривожності з підвищеною інтровертованістю підвищує небезпечність індивідуальної реакції на стресор, ускладнюють можливості самостійного виходу зі стресового стану. **Отже, наше завдання – створення таких міжособистісних взаємин, які б не тільки не становили загрозу психічному здоров'ю, а й сприяли б оздоровленню особистості.**

Особливо небезпечними для психічного здоров'я молоді людини є приклади агресивної поведінки сучасників, що їх молодь бачить на телеекрані, політичних акціях, в соціальних стосунках. Відсутність толерантності, поваги до інших поглядів, звичаїв, традицій, мов, культур є небезпечним підґрунтям для формування агресивності як риси характеру і засобу досягнення тактичних цілей індивіда.

Підсумуємо складові взаємодії суб'єктів освітнього процесу, що сприяють гуманізації відносин "викладач-студент":

- Взаємоповага, визначення і дотримання прав і обов'язків як студента, так і викладача;
- Створення сприятливої обстановки для творчого розвитку особистості кожного з суб'єктів педагогічного процесу;
- Стимулювання самостійної роботи та ініціативи студента;
- Впровадження активних, інтерактивних форм і методів організацію занять;
- Особистісно-діяльнісний підхід в конструюванні змісту дисципліни, форм і методів проведення занять;
- Відмова від тиску як способу впливу в процесі спілкування, від авторитарного стилю керівництва;
- Підтримка творчих спроб кожного студента, зацікавленість в його розвитку;

- Особистісно-орієнтований підхід в організації навчально-виховного процесу, що спрямований саме на розвиток особистості кожного студента;
- Формування духу корпоративності, колегіальності, професійної спільності педагогів і студентів, захопленості наукою;
- Включення студентів в дослідницьку роботу, конференції, виступи в пресі;
- Створення форм сумісного спілкування, неофіційних контактів.

5.5 Прозорість навчального процесу

Під прозорістю навчального процесу ми розуміємо можливість студента, його батьків отримати інформацію про умови прийому до вищого навчального закладу, рівень його акредитації, умови переведення на наступний курс, критерії оцінювання результатів діяльності студента, чинники, що впливають на можливість продовження навчання для одержання кваліфікацію "магістр", систему організації навчання студента у даному навчальному закладі, зміст навчального плану кожного напрямку, можливість продовження навчання в іншому українському або іноземному навчальному закладі тощо.

Дослідження психологів підтверджують, що брак інформації про можливий розвиток подій викликає в індивіда стан тривожності, негативні емоції різного ступеню інтенсивності. Особливо в цьому випадку страждають особи інтровертованого типу, зосереджені на своїх внутрішніх переживаннях. Найчастіше знижена ініціативність цих юнаків та дівчат, боязливість не стимулює їх задати питання адміністративним особам, викладачам, а чутки й плітки стають джерелом отримання інформації. Засоби усунення цих небажаних ситуацій різноманітні: це й моніторинг стану подачі заяв абітурієнтів на той чи інший напрямок, і змістовний "Довідник для вступників", що містить інформацію про кафедри, спеціальності та спеціалізацію університету, програми вступних випробувань та приклади екзаменаційних завдань, а також, телефони, за якими можна звертатись з питань вступу й навчання. Це й зустрічі першокурсників з деканами й викладачами, телефони довіри, юридичні консультації для студентів тощо. Але на кожному з нас, викладачів, і особливо

робітників деканатів, лежить обов'язок чіткого інформування студентів про систему організації навчальних занять, критерії й терміни контролю, умови перездач, дні й години консультацій викладачів, права й обов'язки студента.

Підсумуємо вищезазначене.

Мета сучасних інноваційних освітніх технологій – оптимізація процесу навчання при виконанні закону України "Про вищу освіту", де метою освіти визначено всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства. Тому психологічні чинники процесу оптимізації навчання стають необхідними умовами його організації.

Автор вважає за необхідне розробку концепції психологічного супроводження професійного становлення особистості у вищому технічному навчальному закладі. Основні складові цього процесу:

- Адаптація першокурсника;
- Прозорість навчального процесу на всіх курсах;
- Можливість отримання студентом психологічної допомоги в кризових ситуаціях;
- Спеціальні заняття для першокурсників для формування базових розумових дій і навичок самостійної роботи;
- Чітка інформація про розклад консультацій викладачів, можливості консультування у всіх викладачів;
- Доведення до студента повної інформації про роботу центрів, клубів, секцій, студентське самоврядування для соціальної адаптації студента;
- Поширення студентських наукових конференцій, публікації студентських наукових робіт;
- Можливості вибору студентом особистісно-орієнтованих дисциплін на всіх курсах;
- Підвищення психолого-педагогічної компетенції викладачів і кураторів груп.

Головним показником професійного становлення особистості психологи вважають зміни в когнітивному і особистісному розвитку студента. Отже, головні завдання – розвиток самостійного критичного мислення, культури розумової праці студента, його мотивації до власного розвитку і самовдосконалення. Тільки при виконанні цих умов мета освіти як системи і особистісна мета того, хто навчається, співпадатимуть. Саме тоді застосування наукових розробок, інноваційних технологій в освітянському процесі дає свої благодатні плоди.

Питання до самоконтролю.

1. Визначить систему психологічних чинників, що мають найбільший вплив на ефективність функціонування КМСОНП.
2. В чому Ви бачите причини дезадаптації першокурсників? Ваші пропозиції щодо поліпшення ситуації.
3. Охарактеризуйте способи формування пізнавальної мотивації у студента та її значення.
4. Визначить чинники ефективності самостійної роботи студента.
5. Розкрийте зміст суб'єкт-суб'єктного спілкування в педагогічному процесі.
6. Які основні вимоги до організації педагогічного контролю?
7. Що ми розуміємо під прозорістю навчального процесу?

Післямова

Подлинно разумное обучение
изменяет и наш ум, и наши нравы.
М.Монтень

Активізація пізнавальної діяльності студента – це забезпечення інтенсивного розвитку пізнавальних мотивів, творчих здібностей студента, його особистісної інтелектуальної ініціативи; розробка і застосування таких форм, прийомів, способів і засобів навчання, які сприяють підвищенню інтересу, самостійності, активізують мислення, стимулюють взаємодію "викладач-студент" і "студент-група". Багато інноваційних моделей навчання пропонує сучасна педагогічна наука: проблемні, ігрові, дискусійно-діалогічні, дослідні, комп'ютерні, проектні, контекстні, МАСТАК-технології та ін. Але які б інноваційні методи навчання ми не впроваджували, основне завдання – створити такі психолого-педагогічні умови, в яких студент зможе виявити активну особистісну позицію як суб'єкт учбової діяльності. Отже, стимулювання активності студента в процесі навчання – це не бажана складова педагогічного процесу. Це необхідна умова діяльності викладача вищої школи, при відсутності якої процес учіння не відбувається, а студент, тільки фізично присутній на заняттях, не є в цей час "студентом" – людиною, що старанно навчається (так перекладається з латинської термін "studios"). Ці висновки – не тільки результат узагальнення досвіду практичної роботи багатьох викладачів, але й результат наукових досліджень педагогічної психології і педагогіки.

Століття розділяють великих мислителів, які залишили нам такі думки: "Освіта полягає не в кількості знань, а в повному розумінні й умілому застосуванні всього, що знаєш." (А.Дістервег); "Не в масі здобутих знань полягає краса і могутність розумової діяльності, навіть не в їх системності, а в щирому, яскравому шуканні." (В.Вернадський).

Пізнавальна діяльність і творчість людини є не тільки умовою і метою існування виду Homo Sapiens, але й невичерпним джерелом натхнення й насолоди.

Стислий словник термінів

Абстрагування (від лат. Abstractio – відволікання) – одна з основних операцій мислення; полягає в уявному виділенні певних ознак, властивостей досліджуваного об'єкта та у відволіканні від інших.

Авторитарність (від лат. Auctoritas – влада) – соціально-психологічна характеристика особистості, що відображає її прагнення максимально підпорядкувати своєму впливу партнерів по взаємодії та спілкуванню.

Активізація (від лат. Activus – діяльний) – посилення, пожвавлення діяльності, активності.

Активність особистості – здатність робити суспільно-значимі перетворення у світі на базі засвоєння багатств матеріальної та духовної культури. проявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні.

Актуалізація (від лат. Actualis – діяльний) – дія, що полягає у викликанні засвоєного матеріалу з довгострокової або короткочасної пам'яті для наступного використання його при впізнаванні, пригадуванні, спогаді або при безпосередньому відтворенні.

Бар'єр психологічний – внутрішня перешкода психологічної природи (небажання, боязкість, невпевненість тощо), що заважає людині успішно виконати деяку дію.

Валідність – одна з найважливіших характеристик психодіагностичних методик і тестів, один з основних критеріїв їхньої якості. Валідність вказує на те, що саме вимірює тест і наскільки добре він це робить.

Вербальний (від лат. Verbalis – словесний) – словесний, відноситься до людського мовлення, словесного спілкування, типу інтелекту, типу інформації.

Евристика (від грецької Heuristiko – знаходжу) – 1) у давній Греції – система навчання шляхом навідних запитань; 2) сукупність логічних прийомів і методичних правил теоретичного дослідження і пошуку істини; 3) у вузькому,

більш сучасному розумінні – теорія і практика організації вибіркового пошуку при вирішенні складних інтелектуальних завдань.

Екстраверсія та інтроверсія – поняття, введені К.Юнгом, для позначення двох протилежних типів особистості. Екстравертний тип характеризується спрямованістю особистості на навколишній світ. Для екстравертів характерні ініціативність, гнучкість поведінки, соціальна адаптованість. Для інтровертів характерна фіксація інтересів особистості на явищах власного внутрішнього світу. Для них характерні замкнутість, соціальна пасивність, схильність до самоаналізу.

Емпатія – прийняття у власній свідомості ролі іншої людини, розуміння її почуттів, бажань, думок, вчинків, внутрішніх станів, здатність до співчуття.

Зона найближчого розвитку – поняття, введене Л.Виготським, який показав, що реальне відношення розумового розвитку до можливостей навчання може бути виявлене за допомогою визначення рівня актуального розвитку учня і зони його найближчого розвитку. Розбіжність у рівні труднощів завдань, що розв'язує учень самостійно (актуальний рівень розвитку) і під керівництвом педагога.

Інноваційні процеси в системі освіти – керовані процеси створення, сприйняття, оцінки засвоєння і застосування педагогічних новацій педагогічною спільнотою.

Інноваційні технології у вищій професійній освіті – технології, спрямовані на формування системного творчого професійного мислення студентів; розвиток їх здібностей генерувати нестандартні ідеї в процесі розв'язку професійних (виробничих) задач.

Креативність (від лат. Creaturo – створення) – здатність споруджувати оригінальні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, ефективно вирішувати проблемні ситуації. Серед інтелектуальних здібностей виділена в особливий тип.

Лонгітюдне дослідження – тривале за часом свого проведення наукове дослідження процесів формування, розвитку і зміни будь-яких психічних явищ або явищ поведінки.

Метод – спосіб досягнення визначеної цілі, сукупність прийомів і засобів досягнення дійсності.

Мислення – процес пізнавальної діяльності індивіда, який характеризується узагальненим і опосередкованим відображенням дійсності. Виділяють словесно-логічне, наочно-образне, наочно-діюче, теоретичне і практичне, емпіричне, логічне, аналітичне й інтуїтивне, продуктивне та репродуктивне мислення.

Мотив (від фр. Motif) – спонукання до діяльності, пов'язані із задоволенням потреб суб'єкта; сукупність зовнішніх або внутрішніх умов, що викликають активність суб'єкта і визначають її спрямованість (мотивація).

Обдарованість – своєрідне сполучення здібностей, що забезпечує успішність виконання діяльності. Цілісна індивідуальна характеристика пізнавальних можливостей і здібностей до навчання. Наявність внутрішніх умов для видатних досягнень у діяльності.

Парадигма (від грецької paradeigma – приклад, зразок) – система основних наукових теорій, методів, досягнень, загальний світогляд науки, як цілого.

Перцепція (від лат. Perceptio – уявлення, сприймання) – сприйняття, безпосереднє відображення об'єктивної дійсності органами відчуття.

Релаксація (від лат. Relaxatio – зменшення напруження, ослаблення) – послаблення або зняття напруження після сильних переживань або фізичних зусиль, стан спокою.

Репродукція (від лат. Productio – виробництва, витвір) – у психології - відтворення відбитого і збереженого в пам'яті.

Рефлексія – здатність людської свідомості до зосередження на собі, до самопостереження, самоаналізу своїх дій, що вже відбулися.

Ригідність мислення – ускладнення при відмові від звичного способу мислення і дій.

"Римський клуб" – міжнародна наукова організація, заснована у 1968р. у Римі з ініціативи італійського економіста Ауреліо Печчеї.

Самоактуалізація – прагнення людини до якомога повнішого виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей.

Саморегуляція – процес управління людиною своїми власними станами і вчинками.

Спрямованість особистості – сукупність стійких мотивів, що орієнтують діяльність особистості. Характеризується інтересами, схильностями, переконаннями й ідеалами особистості, що відбивають її світогляд.

Стрес (англ. Stress – напруження) – стан напруженості, сукупність захисних фізіологічних реакцій, що настають в організмі людини у відповідь на вплив різних несприятливих факторів (стресорів).

Суб'єкт – людина, що пізнає зовнішній світ (об'єкт) і впливає на нього у своїй практичній діяльності.

Тест досягнень – одна з методик діагностики, виявляє ступінь володіння випробуваним конкретними знаннями, уміннями, навичками.

Увага – зосередженість діяльності суб'єкта в даний момент часу на будь-якому реальному або ідеальному об'єкті. До числа основних характеристик уваги відносяться: вибірковість, обсяг, розподіл, концентрація, сталість, переключаємість.

Установка – готовність, схильність суб'єкта до сприйняття майбутніх подій, є основою доцільної виборчої активності людини.

Уява – психічний процес, що полягає у створенні образів та ситуацій, які ніколи в цілому не сприймалися людиною в дійсності.

Додатки

Авторська модель оптимізації процесу адаптації студента до вищого навчального закладу

Основні психологічні особливості юнацького віку

(за Л.Д.Столяренко)

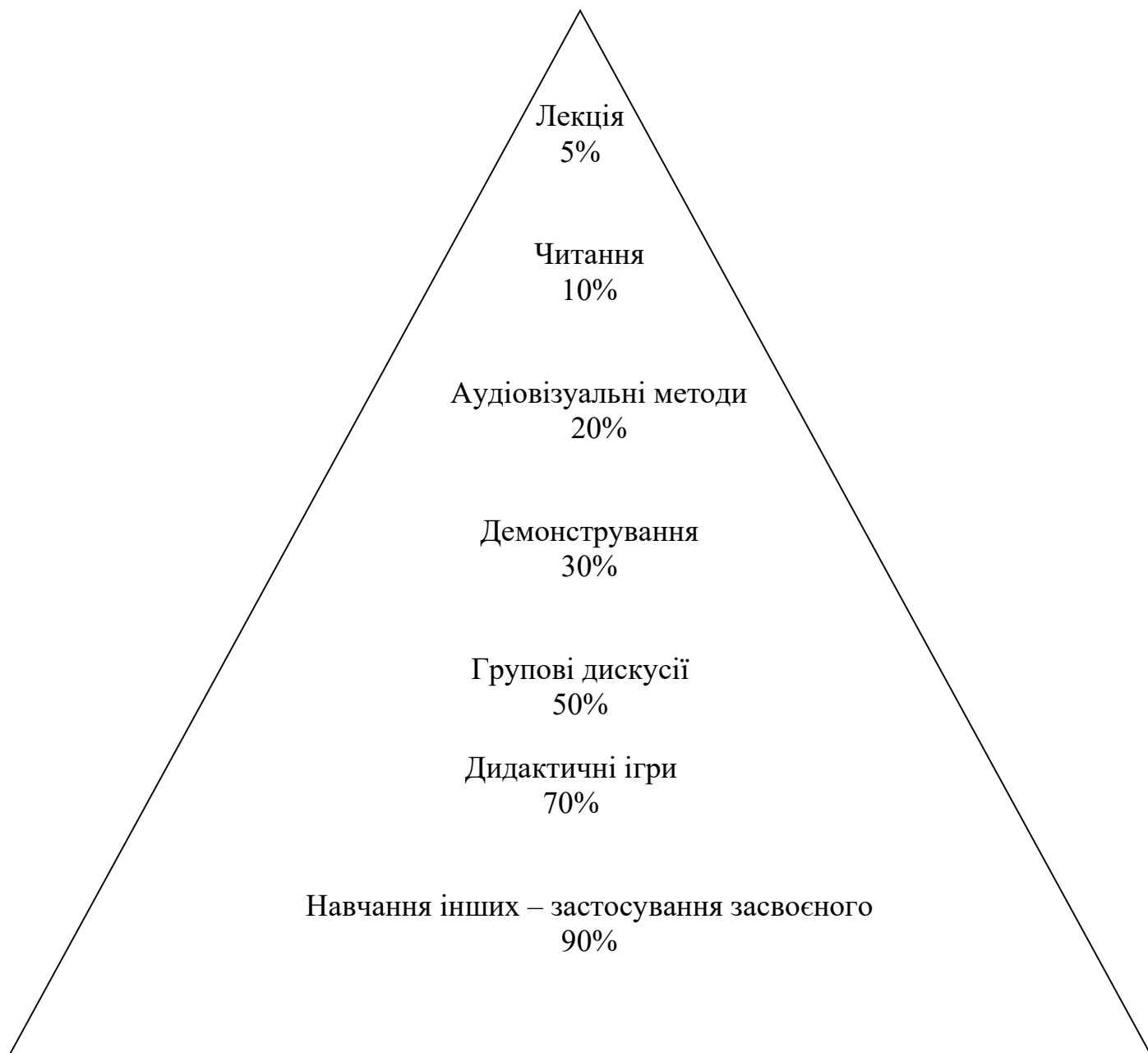
Ранній юнацький вік (14-18 років)

- Формується самосвідомість – уявлення про себе, самооцінка своєї зовнішності, розумових, моральних та вольових якостей;
- Відбувається співвіднесення себе з ідеалом, з'являється можливість самовиховання;
- Зростає вольова регуляція;
- Зростають концентрація уваги, об'єм пам'яті, сформовано абстрактно-логічне мислення;
- Формується власне світосприйняття як цілісна система поглядів, переконань, знань;
- Максималізм суджень, створення власних теорій життя, кохання, політики;
- Прагнення до ствердження своєї незалежності, оригінальності;
- Нехтування порадами дорослих;
- Критицизм;
- Прагнення здобути професію;
- Схильність до впливу однолітків, конформізм;
- Закінчується статеве дозрівання;
- Виникають почуття першого кохання, дружби;
- Відбувається істотна перебудова емоційної сфери;
- Недостатнє усвідомлення наслідків своїх вчинків.

Пізній юнацький вік (18-25 років)

- Зрілість у розумовому та моральному відношенні;
- Відчуття нового;
- Сміливість, рішучість;
- Здатність до тривалого захоплення;
- Оптимізм;
- Самостійність;
- Прямолінійність;
- Сформоване світосприйняття;
- Критичність і самокритичність, суперечлива самооцінка;
- Скептичне, іронічне відношення до викладачів і режиму навчального закладу;
- Зберігаються максималізм та критичність, негативне ставлення до думки дорослих;
- Неприйняття лицемірства, брутальність;
- Пік інтелектуальних, пізнавальних можливостей;
- Прийняття відповідальних рішень: вибір та оволодіння професією, вибір стиля і місця в житті;
- Вибір супутника життя, створення своєї сім'ї, активність в сексуальній сфері.

Піраміда засвоєння інформації
(Середній рівень засвоєння)
(за П.М.Щербанем)

Як шукати розв'язок задачі?

(скорочений варіант алгоритму Д.Пойя)

Етап 1

Зрозуміти задачу

Про що говорить задача? (формулювання повинно міцно й повно увійти в пам'ять).

Що дано? Що потрібно знайти? (корисно зробити малюнок, знайти відповідні позначення, розділити умови на частини, записати їх).

Чи визначено невідоме даними задачі? Може вони недостатні або надмірні?

Чи не можна сформулювати задачу інакше?

Чи не можна знайти зв'язок між даною задачею й будь якою іншою із уже відомим розв'язком? Або з задачею, що розв'язується простіше? Розв'язується зразу? (зосереджуючи увагу на задачі, підготовляємо пам'ять для того, щоб викликати з неї все, що може бути тут корисним).

Чи всі дані цієї задачі було вже використано? (такі запитання слід повторювати кожного разу, коли виникає утруднення або розв'язується проміжна задача)

Етап 2 (аналіз)

*Знайти зв'язок між даними та невідомими
у формі плідної ідеї (як треба діяти).*

Для цього корисно:

- Розділити задачу на головні елементи та звести їх у певну систему: передумова та висновок для "задачі на доведення", невідоме, дані та умови для "задачі на знаходження";

- Перетворити (переформулювати) невідомі елементи, спробувати вгадати й ввести нові, додаткові дані, ближчі до даних задачі, замінити терміни на їх означення;

- Перетворити дані елементи, намагаючись одержати нові, ближчі до шуканого невідомого, замінити терміни на їхні означення;

- Поєднати другий та третій пункти.

Розглянути всі елементи задачі по кілька разів, з різних боків; намагатися углядіти нове у кожній деталі, деяку нову інтерпретацію задачі в цілому.

Розв'язати лише частину задачі, задовольнити лише частину вимог: наскільки невизначеним стане тоді невідоме?

Етап 3 (синтез)

Реалізація знайденої ідеї розв'язку

Здійснити план розв'язування, випробовуючи правильність кожного кроку, приймаючи лише те, що "вбачається з повною ясністю або виводиться з повною достовірністю" (Р.Декарт).

Контролювати кожен крок. Чи зрозуміло, що здійснений крок правильний? Чи можна довести, що це так?

Етап 4 (оцінка)

Перевірка та критична оцінка розв'язку

Чи правдоподібний результат? Чому?

Як зробити перевірку?

Чи не можна одержати той самий результат інакше? Простіше?

Які результати ще можна одержати в такому разі?

Де можна ще використати одержаний результат або метод розв'язування?

Описані та подібні до них прийоми створюють систему загальних способів розумової діяльності студента, без якої не можливе успішне розв'язання навчальних задач у межах вивчення основ наук та самостійне виконання навчально-пізнавальних завдань. Основними елементами цієї системи визначаються такі логічні прийоми, які перейшли в розумові дії:

- Визначання, або пояснювання понять;
- Порівнювання й класифікація;
- Аналіз і виділення головного;
- Узагальнювання й конкретизація, систематизація на їхній основі;
- Доведення й спростування.

Література

1. Басова Н.В. Педагогика и практическая психология. – Ростов н/Д: Феникс, 2000.
2. Бордовская Н.В, Реан А.А. Педагогика. Учебник для ВУЗов – СПб: Питер, 2000.
3. Власова О.І. Педагогічна психологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005.
4. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Академія, 2002.
5. Волкова Н.П. Педагогічні комунікації: інноваційні методи навчання: Навч. посіб. – Д.: РВВ ДНУ, 2004.
6. Заика Е.В. Психологические вопросы организации самостоятельной работы студентов в вузе // Практична психологія та соціальна робота. 2002, №5,6.
7. Закон України №2984-III "Про вищу освіту" //Відомості Верховної Ради. – 1996. - №21. – С.84.
8. Закон України №100/96-ВР "Про освіту" //Відомості Верховної Ради. – 2002. - №20. – С.134.
9. Занюк С.С. Психологія мотивації: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2002.
10. Зимняя И.А. Педагогическая психология: Учебник для вузов. Изд. второе, доп., испр. и перераб. – М.: Логос, 2002.
11. Лекція: традиційні та інноваційні форми (бібліотечка молодого викладача та магістра НГУ)/ Укладач: Ю.М.Чекушина – Д.: НГУ, 2005.
12. Лобанов А.П. Психологические основы организации контроля качества высшего образования // Высшая школа: проблемы и перспективы: Материалы 7-й Международной научно-методической конференции. 1-2 ноября 2005. – Минск: РИВШ, 2005.
13. Морозов А.В, Чернилевский Д.В. Креативная педагогика и психология: Учебное пособие. – М.: Академический Проект, 2004.

14. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие. – Ростов н/Д: Феникс, 2002.
15. Подласый И.П. Педагогика: Новый курс: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений: В 2 кн. – М.: Владос, 2002.
16. Салов В.А. Некоторые особенности высшего образования Украины // Высшая школа: проблемы и перспективы: Материалы 7-й Международной научно-методической конференции. 1-2 ноября 2005. – Минск: РИВШ, 2005.
17. Салов В.О. Основи педагогіки вищої школи: Навчальний посібник. – Д.: НГУ, 2003.
18. Складановская М.Г. К вопросу о психологизации образования и месте психолого-педагогических дисциплин в системе подготовки специалиста высшей школы // Традиції та інновації викладання гуманітарних дисциплін у вищій школі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 27-28 травня 2004. – Дніпропетровськ, НГУ, 2004.
19. Столяренко Л.Д, Столяренко В.Е. Психология и педагогика для технических вузов. Серия "Учебники для технических вузов". – Ростов н/Д: Феникс, 2001.
20. Хуторской А.В. Современная дидактика: Учебник для вузов. – СПб: Питер, 2001.
21. Шубин В.И. Культура, техника, образование: учеб. пособие для технических вузов / В.И.Шубин. Днепропетровск: Полиграфист, 1995
22. Щербань П.М. Прикладна педагогіка: Навч.-метод. посіб. – К.: Вища школа, 2002.

Навчальне видання

Складановська Марина Григорівна

**Інноваційне навчання: активізація пізнавальної
діяльності студентів.**

Навчальний посібник
(Видання друге, доповнене)

Редакційно-видавничий комплекс

Підписано до друку _____ Формат 30х42/4
Папір Captain. Ризографія. Умовн. друк. арк. 6,1
Обліково-видавн. арк. 6,1. Тираж 300 прим. Зам. № _____

Підготовлено до друку і видруковано у ДВНЗ «Придніпровська державна академія
будівництва та архітектури»

49005, м. Дніпропетровськ, вул. Чернишевського 24А.